

MONOK

TELEPÜLÉSKÉPI ARCULATI KÉZIKÖNYV

1/ POLGÁRMESTERI KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Monoki Polgárok, Lakosok!

Egy település értékeit, történelmét elsősorban a helyben élő lakosok őrizhetik meg. Az általuk kiépített, oltalmazott, gondozott környezet révén ölt sajátos formát az adott település. Monok község esetében jelentős horderővel bír a múlt öröksége, mely itt, Kossuth Lajos szülőfalujában, lépten-nyomon ránk köszön. A kiváló levegőjű, hegyekkel, erdőkkel körülvett faluban érdemes sétát tenni. Templomaink, kastélyaink múltidéző falai között különös hangulat uralkodik. A környező táj megkapó panorámával ajándékoz meg bennünket helyieket és a látogatókat. Zemplén erdői, lankái gyűrűbe ölelik a községet.
Polgármesterként különösképpen vállaltam abban részt, hogy nem csak óvjam, védjem helyi értékeinket, hanem megteremtsem a fejlődés lehetőségeit. Hiszem és vallom, hogy a régi és az új találkozása egyensúlyt teremt ebben a sokszor nehézségekkel küzdő régióban is. A falu szépítése, a zöld területek gondozása, az épületek karbantartása, felújítása, újak építése, mindannyiunk közös érdeke az élhető, sajátos hangulatú, esztétikus környezet megteremtése jegyében.
Robert Louis Stevenson szavaival: *„A legjobb dolgok mindig a közelünkben vannak – a lélegzet az orrunkban, a fény a szemeinkben, a virágok a lábunknál, a munka a kezünkben, az Igazság ösvénye előttünk. Ne kapaszkodjunk a csillagok felé, de becsüljük meg hétköznapi feladatainkat abban a biztos tudatban, hogy a mindennapi kötelesség és a mindennapi kenyér a legédesebb dolog az életünkben."*
Szeretettel ajánlom figyelmükbe ezt a kiadványt, mely elsősorban az itt élőknek szól, akik számára Monok jelenti az otthont. A település jövőjét Mi határozzuk meg, vonzóvá tehetjük, ha összefogunk, és ezért munkálkodunk – együtt!

Bártfay Emese

Monok, 2017. december

Bártfay Emese
polgármester

5

ELŐSZÓ

Tokaj Hegyalja kiemelkedő területnek számít építészeti és településképi szempontból. Itt az épületek túlnyomó többsége értékes és védelemre érdemes, ha nem is mindig egyenként, de utcaképként legtöbbször. Nem véletlen, hogy 2002-ben a régió elnyerte a Világörökség megtisztelő címét, mégpedig Kultúrtáj kategóriában, védve a bor- és szőlőkultúrához kapcsolódó borvidéki tájat, de evvel együtt a települések épített örökségét is.

Monok a településkép szempontjából a tipikus magyar falu példája, de ugyanakkor a település egyéni karaktere hívogató és harmonikus összképet mutat. Az épületek legnagyobb része hasonló, és őrzi a hagyományos építészeti megjelenés szépségeit, az utcán egymás mellett testvérként álló házak pedig egységes és ritmikus utcaképet mutatnak.

A messziről jött ember hamar felfedezi a település szépségeit, megkapó atmoszféráját, nemes rendjét, szép és egységes épületsorait. Arra gondol, büszkék lehetnek az itt élők a középületekre, a templomokra, a hagyományaikra, az örökséget őrző házak sorára, a közterületek növényzetére. A helyben élők is ismerik Monok szépségeit, még akkor is, ha a házak egy része gazdátlanságot mutat, és akkor is, ha egyes épületektől szeretnének megszabadulni, feleslegesen lebontani azokat.

„Tartsd meg a rendet, és a rend is megtart téged!” – így tudjuk Szent Benedektől.

Bár törvény is előírja a készítését, a Településképi Arculati Kézikönyv célja inkább az, hogy rámutasson az értékekre, a rendre, hogy felnyissa a szemeket az építészeti szépségekre, azok megmentésére. Tekintsünk Monokra mint saját, mint magyar és helyi örökségre, amelyet idegenből hozott divatok helyett, az elődöktől kapott hagyományból fejleszteni, modernizálni, továbbvinni lehet és kell.

Salamin Ferenc
építész

MONOK
TELEPÜLÉSKÉPI ARCULATI KÉZIKÖNYV

TARTALOM

1. KÖSZÖNTŐ, ELŐSZÓ 4
2. TOKAJ-HEGYALJA RÖVID TÖRTÉNETE ÉS TELEPÜLÉSSZERKEZETE 9
3. MONOK BEMUTATÁSA 16
4. ÖRÖKSÉGÜNK 19
   - Műemlékek 20
   - Középületek 25
   - Szobrok 31
   - Feszületek 33
   - Szoborfülkék 35
   - Temető és Kálvária 37
   - Természeti örökség 39
5. TELEPÜLÉSKÉPBEN MEGHATÁROZÓ TERÜLETEK 45
   - Településközpont kisvárosi jellegű terület 47
   - Hosszúházas központi beépítés 49
   - Hagyományos falusias lakóterület 51
   - Kálvária, temető területe 53
   - Gazdasági építmények 54
   - Részletek 55
   - Tájhasználat 57
   - Zöldterületek 59
6. AJÁNLÁSOK, ÚTMUTATÓ
   - Telepítés 61
   - Méretek, arányok 62
   - Tetőforma, kémény, tetőfedés 63
   - Anyag- és színhasználat 65
   - Átalakítási lehetőségek 67
   - Tornácok 69
   - Ajtók, ablakok 71
   - Kerítés, kapu 73
   - Zöldterületek 77
   - Utcák 81
   - Közterek 83
7. JÓ PÉLDÁK 87
8. IMPRESSZUM 96

2/ TOKAJ-HEGYALJA RÖVID TÖRTÉNETE

Tokaj-hegyalja a Zempléni hegység déli lankáin, a Bodrogköz árterületének szomszédságában fekszik. A Felvidék és az Alföld, azaz két eltérő természeti nagytáj határán fekvő területet vásárvonalnak nevezik. E vásárvonalra a nagyobb gazdasági aktivitás és egy sokszínű termelési mód volt mindig jellemző.

Tokaj-hegyalja legősibb emléke az Erdőbényén talált 10 millió éves szőlőmaradvány. A vidék már az ősidőktől fogva lakott volt, az őskőkorszak első maradványa egy mamut lelet Tarcalról, de fellelhetők őskori emlékek itt a kerámia leletektől kezdve a pattintott obszidiánon át, a bodrogkeresztúri földvár-szerű településig. Tokaj már a római korban fontos stratégiai szereppel bírt, hiszen itt volt a legfontosabb kereskedelmi út tiszai átkelőhelye.

Szinte biztos, hogy már a honfoglalás előtt virágzó szőlőkultúra volt e vidéken, valószínűleg ártéri, fára futtatott formában. Ezt a területet a honfoglaláskor a szőlőműveléshez értő kabar törzs szállta meg. E korszak legjelentősebb lelete a magas rangú honfoglaló magyar vezér lovas sírja Tarcalon, amelyben több száz ezüst öv- és lószerszámdíszt találtak, illetve egy aranyozott ezüst tarsolylemezt.

A XI. századra kialakult Zemplén vármegye, s a következő századra egyre több terület került nemesi családok birtokába, a korábban királyi kézben lévő vármegyében. A tatárjárás után IV. Béla olaszokat és vallonokat hozatott Tokaj-hegyaljára, az elpusztított szőlőterületek újratelepítésére. Ekkor épült ki a kereskedelmi utak védelmét szolgáló várak láncolata is. A XIV. század első felében Károly Róbert ismét olaszokat telepített a borvidékre, ekkorra eshettek a nagyobb szőlőtelepítések, illetve a kisvárosias települések kialakulása. A jómódú felvidéki bányavárosok, a szerémségi bor felvásárlói felfedezték a kiaknázatlan tokaji borvidéket. Kezdetben borvásárlóként, később, az 1400-as évek végén már birtokosokként jelentek meg itt.

A török támadásai elől számos szerémségi szőlőtermelő települt át Tokaj-hegyaljára, a nagyhatalmú Garai család is ekkor jelent meg Tokajban, akiknek az aszú első írásos feljegyzését köszönhetjük 1571-ből. A békés gyarapodást hozta el ez az időszak, s a fejlődést segí-

tette a Rákóczi család fokozatos, 1700-ig tartó tulajdonba kerülése is. Megmaradtak azonban a változatos birtokviszonyok is: királyi, fejedelmi és főúri birtokok, de akár felvidéki városok birtokai váltották egymást, elsősorban a szőlőterületeken. Jelentős volt az egyházi birtok és bortermelés is.
A XVI. század közepétől meghatározóvá vált az oppidum, azaz mezőváros, e sajátos magyar településtípus, egyfajta átmenet a szabad királyi városok és a jobbágyfalvak között. A kisebb települések is idővel jogi, gazdasági, társadalmi, kulturális és egyházi kiváltságokhoz jutottak és a céhes iparos lakosság is nagy jelentőséggel bírt.

Az országos törvények is támogatták a borvidéket: a szőlők nem tartoztak a telekállományhoz, szabadon örökíthetők és elidegeníthetők voltak, a szőlőbirtokosok a település lakóitól elkülönült közösséget alkottak (hegyközség), amelyben extraneusoknak (bebíróknak), helyben lakóknak, jobbágyoknak, nemeseknek, polgároknak azonos jogaik és kötelezettségeik voltak. A Rákócziak az országos politika térképére is felhelyezték Tokaj-hegyalját. Számos nagy jelentőségű esemény zajlott Tokajban, Szerencsen, vagy Sárospatakon, illetve a szabadságharc eseményei is innen indultak ki. A fegyverkezés egyik fő finanszírozója is a bor volt, II. Rákóczi Ferenc francia, lengyel, orosz diplomáciai kapcsolatainak alapja az aszú volt. A szabadságharc leverését követően a Rákócziak birtokai a királyi udvarra szálltak, majd onnan tovább, több császárhű családhoz. Nekik köszönhető a helyi épületállomány egy jelentős szelete, a kúriák és udvarházak. A XVIII. század jelentős betelepítéseket is hozott, érkeztek sváb telepesek, de szlovák, ruszin és lengyel szőlőmunkások is, valamint görög és örmény kereskedők, és végül a XIX. század elején galíciai zsidó menekültek. E népek mind hozták magukkal kultúrájukat, vallásukat, szokásaikat, ami a települések képére, sőt szerkezetére is hatással volt.

1737-ben egy királyi leirat felsorolta azokat a településeket, amelyek határában a „tokaji bor" előállításához alkalmas szőlő termelhető, az 1765-ben és 1772-ben készült állami összeírásokban már a dűlőnevek és a szőlővel beültetett területük nagysága is szerepel. A XIX. század azonban már kevés jót hozott a borvidéknek. Lengyelország felosztása megszüntette a legkomolyabb külföldi felvevőpiacot, 1875-től pedig több hullámban a filoxéra pusztította el a szőlők nagy részét. A kiegyezés utáni általános fellendülés a borvidéket az iparosodás felé terelte, aminek alapja a kiépülő vasút volt. Az 1876-os városrendezési törvény a mezővárosok legtöbbjét falunak minősítette vissza.

Az 1920-as trianoni döntés a vármegye 72%-át Csehszlovákiához csatolta, s az utolsó jelentős belföldi piacot, Erdélyt is elszakították az országtól, így az átmenő kereskedelmi forgalom is erősen lecsökkent. A hanyatlás csúcsát azonban a II. Világháború és az azt követő évtizedek jelentették, a bortermelés és kereskedelem legfelkészültebb rétegeitől fosztva meg a borvidéket. Először a zsidóság, majd az arisztokrácia és a módosabb középparaszti réteg tűnt el. A szőlő- és bortermelés a Tokajhegyaljai Állami Gazdaságnál, a Borkombinátban történt, a minőségi helyett a mennyiség élvezett elsőbbséget.

A rendszerváltást követően a hazai tőke hiánya miatt külföldi szakmai befektetők jelentek meg, akik tisztában voltak a tokaji bor értékével. Az ő beruházásaik máig meghatározzák a borvidék gazdasági erejét és az építészeti arculatot is. Az ezredforduló környékétől már egyre több helyi borász mutatja meg, hogy kézműves keretek között is a nagy borászatokkal azonos, sőt, gyakran magasabb minőségű bort készít. A szőlő- és borkultúra újjáépülésével együtt megindult a terület szakmai és építészeti fejlődése, de az elmúlt egy évszázad mulasztásainak helyrehozásához jóval nagyobb időre lesz még szükség. 2004-ben a Világörökségi része lett a borvidék, s azon belül magterületként kilenc település, megteremtve evvel a további védelem és fejlődés lehetőségét.

A TOKAJ-HEGYALJAI TELEPÜLÉSSZERKEZET

A borvidék települései az Eperjes-Tokaji hegylánc és az Alföld találkozásánál jöttek létre, felfűződve a Tokajnál kettéágazó, de mindkét irányban Kassa-Bártfa felé tartó nemzetközi kereskedelmi útvonalra. Emiatt igen korán az országos vásárok mellett hetipiacokat is tartottak bennük, aminek településszerkezeti nyomai máig fellelhetők. A középkorban a mainál jóval több település volt a vidéken, a török által a XVI. században elpusztított falvak emlékét ma egy-egy dűlőnév őrzi csupán.

A falvak eredetileg ún. utcás települések voltak. A keskeny, hosszú, szalag telkek utca felőli végében helyezkedtek el a lakóházak, mögöttük az állatokat kiszolgáló épületek, majd a veteményeskert, gyümölcsöskert, szőlő és végül a legelő, vagy az erdő. A lakosságszám növekedésével először egymás mögött több lakóépület épült, később megfelezték a telkeket, így azok egyre keskenyebbek lettek. Közvetlenül az országútra települt, utcás település volt Tarcal, Tállya, Bodrogkeresztúr és Abaújszántó.

A borvidék településeinek másik közös jellegzetessége, a belterület és a külterület különbözősége. A belterület városias jellegű, de azon kívül nem volt jelentős építkezés. A település magját a főutca képezi, ahol a legsűrűbb a beépítés, itt állnak a legfontosabb és a legrégebbi épületek. A XVIII-XIX. századi tűzvészek miatt a házaknak legfeljebb néhány részlete lehet korábbi, a régi épületek alapegysége szinte kivétel nélkül az egytraktusos, ún. háromosztatú magyar ház.

A főutcán álló, utcavonalra épült, arra merőleges gerincű egytraktusos hosszúházakat korábban hátrafelé bővítették, majd az utcafronton egy oldalsó szobával toldották meg. Így elegánsabb, szélesebb, reprezentatívabb főhomlokzatú, ún. hajlított ház alakult ki, ami a főutca zártsorúsodását, városiasodását eredményezte. Így a főutca lassan földszintes, zártsorú településképet kapott, amit helyenként fésűs beépítésű egytraktusos házak, illetve emeletes, rangosabb épületek szakítanak meg.

A fő utca legfontosabb épületei az egykori kúriák, a jelentős közintézmények (polgármesteri hivatal, iskola), illetve a gazdálkodás, kereskedés, vendéglátás főbb épületei (takarékpénztárak, fogadók, borkereskedők házai). A templomok is központi elhelyezkedésűek, néhol körüljárhatóak, mivel a fő utca széles, akár térnek is nevezhető, ahol piacokat, vásárokat is tartottak. A mezővárosok városiasodására a legerősebb hatást a gazdag felvidéki városok gyakorolták, így nem véletlen, hogy a települések központját ún. kassai típusúnak hívjuk. Ezt három, végeiken összeérő, egymás melletti utca alkotja. Kialakulása a borvidék felvirágzását hozó XVI-XVII. századra tehető, ami egybeesett az extraneus birtokosok, azaz bebírók megjelenésével. Mivel a főutca „megtelt", az arra merőleges hegyre futó telkeket derékban megfelezték, a főutcával párhuzamos új utakat nyitva. Ide épültek a bebírók kúriaépületei, amelyek más rend szerint épültek, mint a háromosztatú „hosszúházak". Utcával párhuzamos tömegük, soktengelyes reprezentatív főhomlokzatuk a birtokos előkelőségét is mutatta.

Abaújszántó, Tarcal, Tokaj, Bodrogkeresztúr, de Szerencs is egyik irányba nyitott hegyoldali fekvésű település, ami igen érdekesen formálta át a fent leírt utcahálózatot. Monok, Rátka és Hercegkút történeti településmagja szinte érintetlenül őrzi az eredeti, kétszázötven éves telepített sváb falu szerkezetét. Több helyen megfigyelhető az új utcák féloldalas képe, így a belterületen nagyméretű belső zöldterületek, gyümölcsös kertek alakultak ki (Erdőbénye, Golop).
Helyi különlegesek az ún. futók, amelyek a „párhuzamos" utcákat kötötték össze. E közök lehettek egy-két méter széles gyalogösvények, de akár kocsival járható utcák is. A lakóterületen belül önálló arculattal bírt a kézművesek, iparosok által lakott településrész, általában a patak közelében, jellemzően nagy vízigényük miatt. Itt a telkek kicsik és halmazosan települtek, amit a mezőgazdasági tevékenység hiánya okozott.
Érdekes a pincék, mint meghatározó településképi elemek elhelyezkedése. A borvidéken a szőlő feldolgozása kezdetben nem kötődött pinceépülethez, az gyakran a szőlőben történt taposással. Így a domboldalba vájt pincék csak a hordós bor tárolására szolgáltak és a földfelszínen csak egy kis építmény jelent meg, a lejáró kapuzata. Jellemzőek a közterületen álló pince-bokrok, pince-utcák kialakulása a települések belterületén (Erdőbénye, Mád), vagy annak közvetlen a határában (Abaújszántó, Hercegkút, Tolcsva).

A fent leírt településformáló erők alapvetően a XIX. századig határozták meg az utcarendszer alakulását. Az ezután következő népességnövekedés, a lakásellátottság javítása, de leginkább a „tervszerűség" megjelenése a településfejlesztésben jelentősen átalakította a megnövekedett belterületű települések képét. Ez azonban szerencsére ritkán érintette a történeti településmagot, ahol az épületállomány műszaki állapota ugyan romlott, de építészetileg legtöbbször fennmaradt, a történeti településszerkezettel együtt.

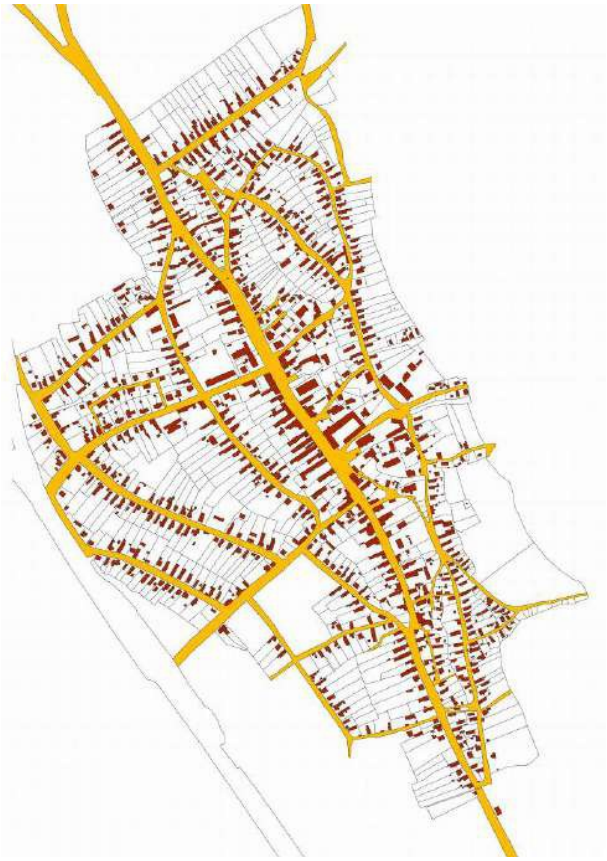

3/ MONOK BEMUTATÁSA

Monok a történelmi Zemplén megyében, a Szerencsi-dombság területén fekszik. A dombvidék a vulkanikus eredetű Tokaji-hegység egyik kistája. A település a Tokaj-hegyaljai Történelmi Borvidék és a Világörökség részét képezi.

Nem ismert, hogy a település honfoglaláskori alapítású vagy a tatárjárás után hozták létre. Feltételezések szerint neve a szerzetest jelentő „monoh" szóból ered. A legkorábbi fennmaradt oklevél szerint ezt a vidéket IV. László a XIII. században adományozta a Csehországból bevándorolt Bogát-Radvány nemzetségnek, innen származik nemesi előnevük, a „Monaky". Ez a család a XVII. századig meghatározta a település sorsát, várukat a XIV. században építették gótikus stílusban, de erről az épületről nem maradtak fenn adatok.

A törökök felégették a falut, 1567-ben pusztaként esik róla említés. A XVI. század vége és a XVII. század eleje a Monaky család újbóli felemelkedését hozta, melyet katonai sikerek is lendítettek. Már 1570 körül átépítik a kiskastélyt reneszánsz stílusúban. Az 1600-as években házasság révén Monok és környéke az Andrássyak kezébe kerül, akik gyökeres átalakításokat végeztek a kastélyon. A XVIII. század második felében Andrássy György egyemeletes barokk kastélyt épített a főúthoz közel, melyet a XIX. században klasszicista stílusban alakítottak át.

TELEPÜLÉSSZERKEZET

Monok településszerkezetének legfőbb szervező eleme a Zsebrik hegyet szinte megkerülő vízmosás, illetve patak. Ennek a súlypontjában, egy magaslaton épült a falu legrégebbi épülete, a Monaky család gótikus eredetű kastélya. A település főbb utcái a vízmosás partjaira épültek, vagy a környező hegykoszorú szoknyáira, többnyire a rétegvonalakhoz illeszkedve. A völgyek mélyén gyertyános, cseres tölgyesek jellemzőek, a kiemelkedések erdővel fedettek. Az alacsonyabb lankákon mezőgazdasági termelés folyik – szántóföldi kultúrák és borszőlő termesztése a jellemző. Monok 1600 főt meghaladó lakosságú, óvoda, iskola, háziorvosi rendelő, gondozási központ és könyvtár található itt. A Mária zarándokút részeként fontos búcsújáró hely a település: minden év szeptemberében a Kálvária-hegyen kerül sor a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepéhez kapcsolódó nagybúcsúra. A település útifalu, de a dél felől érkező országút rögtön a határán kettéválik. Mindkét ága hagyományos, fésűs beépítésű, az utcák egyik oldalán a hegyre, másik oldalán a patakmeder felé futó telkekkel, oldalhatáros, hosszúházas beépítéssel. A nyugati utca talán a korábbi, amely a régi kastélyhoz fut. Az országút ma már fontosabb, de bizonyára újabban beépült, enyhe lejtéssel követi a vízmosást, majd élesen északkeletnek fordul. Ez lett a település mai főutcája, a mellette fekvő új kastély a vízmosás túloldalán a réginek mintegy ellenpontja. Kossuth Lajos szülőháza környékén a főutca központi szakasza kisvárosiassá válik, a régióban megszokott „felsőbb" párhuzamos utca domborzati okokból csak itt tudott megvalósulni, mint a település szerves terjeszkedési helyszíne. Az újabb utcák az lankásabb, de ideális tájolású részeken épültek ki.

Ez a különleges fekvés, a központban egyszerre megjelenő kastélyok és templomok, a nyugat felé megnyíló széles patakvölgy a borvidék egyik legátláthatóbb, leghangulatosabb településévé teszi Monokot.

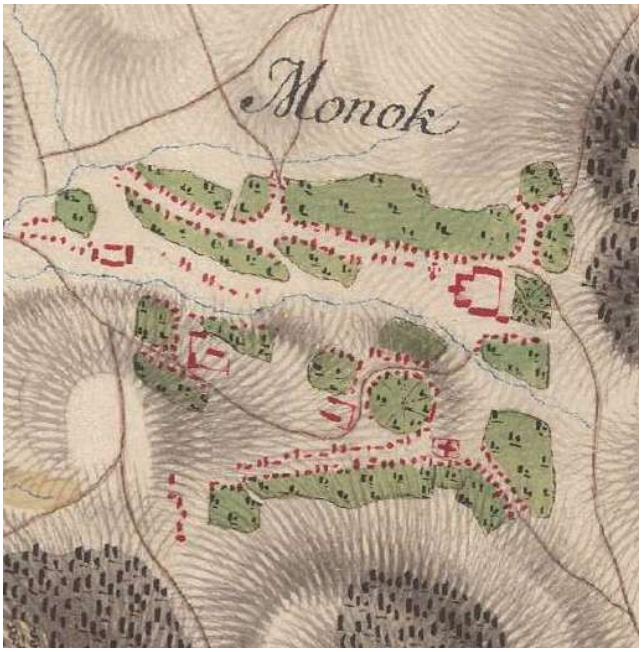

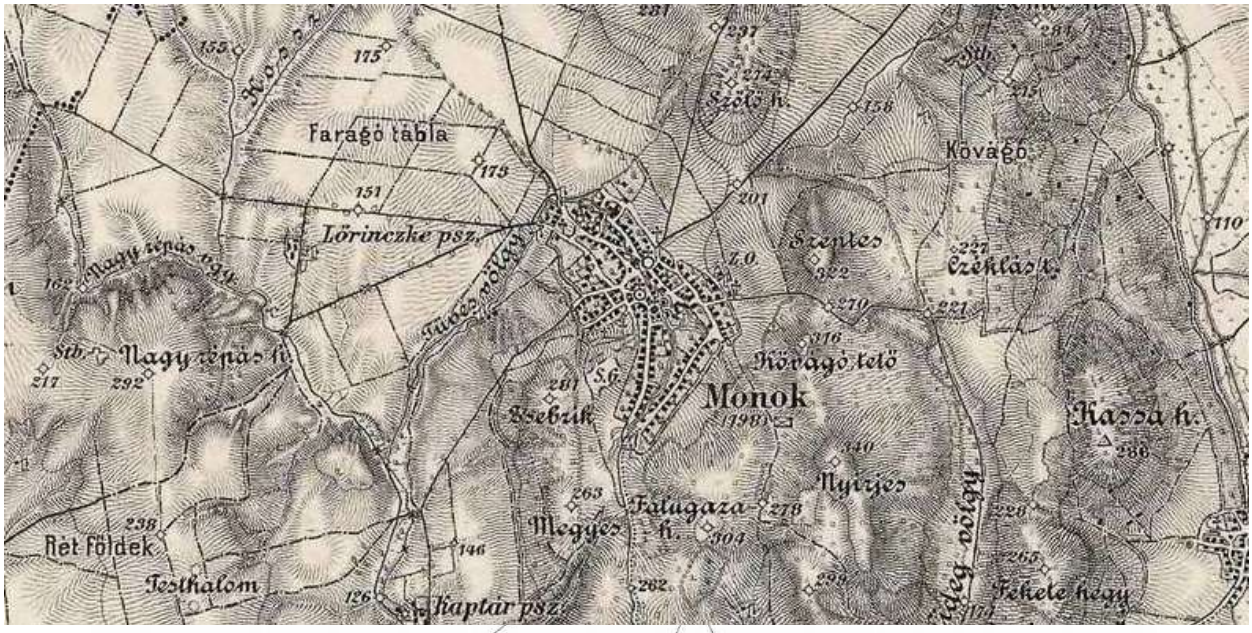
Farago tabla
Lörinczke psz.
Nagy répás dy.
Nagy répás fü.
Monok
Kövágó telö
Szentes
Kövágó
Czeklás k.
Kassa h.
Nyirjes
Falugaza h.
Megyes
Rét földek
Testhalom
Kaptár psz.
Fehele hegy

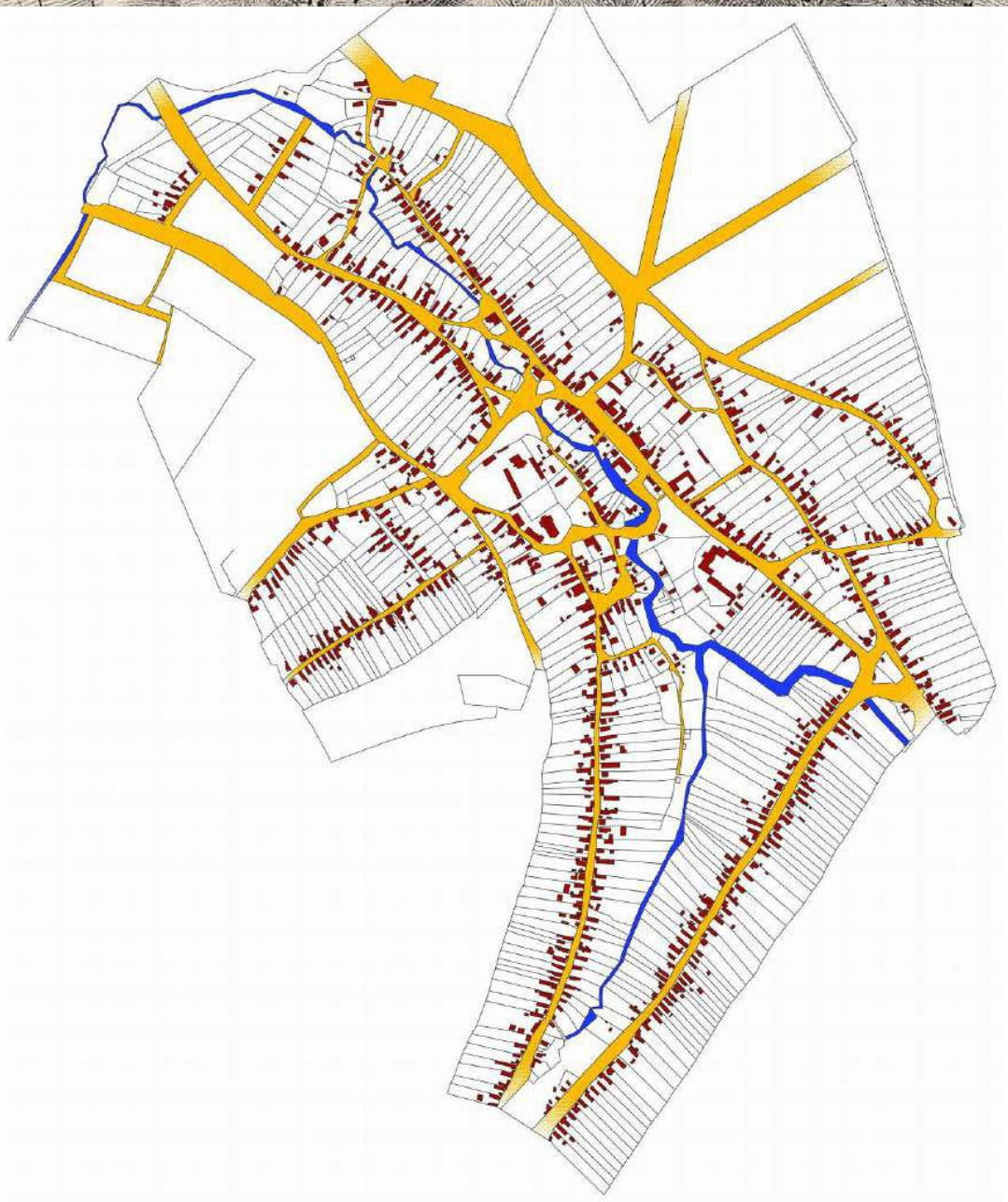

4/ ÖRÖKSÉGÜNK

MŰEMLÉKEK

KOSSUTH LAJOS SZÜLŐHÁZA

A falu legismertebb épületét Andrássy István gróf építtette 1780–82 között. A copf stílusú uradalmi tisztilak a régi udvarházak mintájára készült és a híres monoki kőművesek keze munkáját dicséri. Az épület homlokzatán helyezték el híres szülöttjének emléktábláját 1911. május 27-én, a bronz melldombormű alkotója Gárdos Aladár. A kontyolt nyeregtetős főépület ma is csaknem teljesen eredeti formájában áll, de az udvaron a XIX. században szárnyépületekkel U alakúra bővítették. A ház ma látható formáját az 1994-ben befejeződött felújítás során nyerte el, az eredeti elemeket megőrizték, a boltíves szobák vastag falaiban az ajtók és a kovácsoltvas rácsos ablakok ma is a régiek. Eredeti formájában hagyták meg az épület belső kialakítását, sőt az eredeti falfelület egy festett részlete is a régi. A házat szobánként kandallóval fűtötték, a füstjáratok a tető közepén magasodó kéménybe torkolltak. A tisztilak délkeleti részében egy utcai és egy udvari helyiség volt a kancellária, a másik két utcai és két udvari szoba pedig a szolgálati lakás.

MONAKY VÁRKASTÉLY

A kastélyt a falu központjában lévő domb tetején 1570–1580 körül Monaky János tehetős középbirtokos építtette reneszánsz stílusban. A parkot bástyás erődfal veszi körül, a kiskastély emeletes, szabálytalan alaprajzú. Középső része épült meg legkorábban, ennek a kéttraktusos tömbnek téglalap alakú alaprajza van, és két átlós sarkán egy-egy saroképítményt alakítottak ki. Ez a tudatos szimmetria inkább reprezentációs igényű, bár az egyik oldalon megjelennek a hadászati célokat szolgáló lőrések is. 1670 körül délnyugat felé emeletes tömbbel bővítették, a földszint új, magasabb boltozatot kapott, és egy elegáns, négy ablakkal megvilágított termet alakítottak ki. A monoki uradalom a kiskastéllyal együtt a XVIII. században az Andrássy család birtokába került, és ők újították fel 1730–1740 között. Ekkor alakították ki az épület mai külső és belső elrendezését, beboltozták a földszinti terek többségét. Az az 1960-as években végzett felújítás többnyire ezt a XVIII. század végi állapotot őrizte meg. A munkák során feltárták a korábban használt csigalépcsőt, a pincehelyiségeket, visszaállították a XIX. századi emeletre vezető lépcsőt, kibontották a reneszánsz ikerablakokat, láthatóvá tették a XVI. századi reneszánsz homlokzatfestést. A kastély udvarán a XVIII. században épült egy földszintes gazdasági épület is, a barokk stílusú, nyeregtetős ház hosszanti oldalán tizenegy pilléres árkádos tornác húzódik.

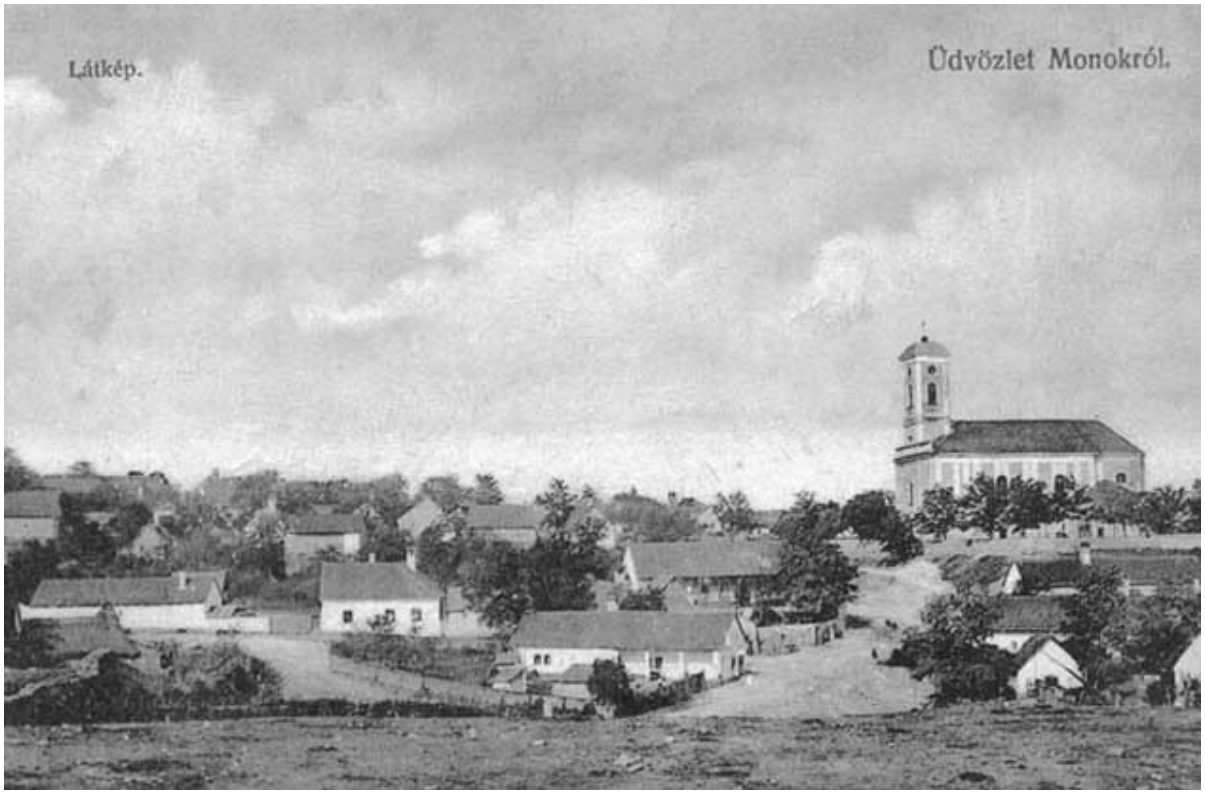
Látkép.
Üdvözlet Monokról.

1750 körül épült a nagy- vagy Andrássy-kastély. Az egyemeletes, Andrássy György által építtetett barokk palotát a XIX. században klasszicista stílusban átalakították. A főhomlokzat szimmetrikus elrendezésű, osztópárkány tagolja. A kastély földszinti szobái, termei fiókos donga és csehsüveg boltozatúak, az emeleten sík födémes a mennyezet. A kapubejárattal szembeni nagy földszinti terem az ellenkező oldalon a belső udvar felé nyílik. A XVIII–XIX. században az épület földszintjét a kevésbé fontos helyiségek foglalták el, a reprezentatív termeket az emeleten alakították ki, innen nyílt a díszterem, a lakosztályok, a könyvtár és a kápolna karzata.

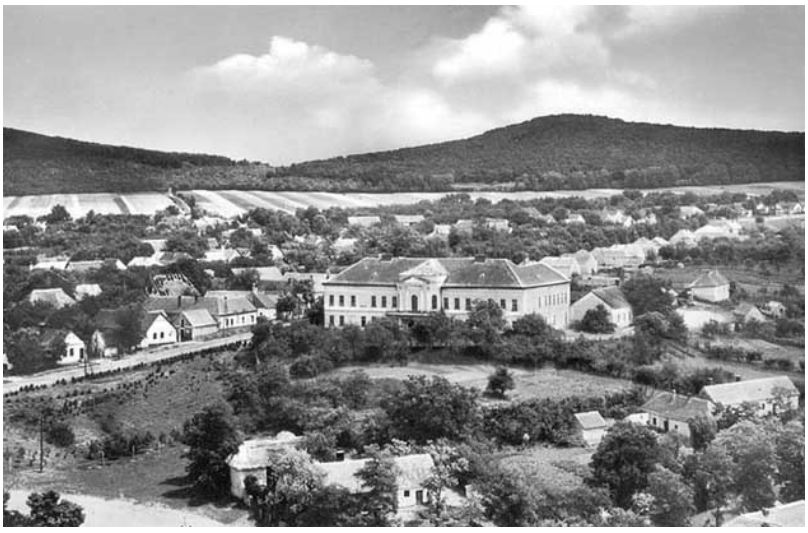

Az ovális alakú díszterem rokokó falfestése a XVIII. századi magyarországi képzőművészet egyik jeles alkotása. Mennyezetét és oldalfalait rácsok, kartusok és ballusztrád korlátos festett erkély díszítik. A mennyezetre festett korlát mögül egy rokokó dáma és púderes parókájú gavallérja tekint le ránk, másutt pipázó, poharazgató, zenélő, magyar dolmányos alakokat fedezhetünk fel. A mennyezet közepén festett laternanyílásból géniuszok tekintenek le, az ablaknál csillagokkal a feje fölött Szűz Mária látható.

Az oldalszárny földszinti kápolnáját Andrássy István építtette 1770–71-ben a Szent Kereszt tiszteletére. Ekkor készült a kápolna kupolaterét kitöltő mennyezeti freskó is. Itt őrizték Szent Orbán ereklyéjét, melyet 1773-ban XIV. Kelemen pápa ajándékozott a családnak. A kastélyt a XIX. századig a tulajdonosok lakták, Andrássy György 1881-ben bekövetkezett halála után az épület magára maradt, és lassan pusztulásnak indult. A rossz állapotú épület 1936-ban a monoki római katolikus egyház tulajdonába került, iskolát alakítottak ki benne.

KÖZÉPÜLETEK

RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM

A Sarlós Boldogasszony római katolikus templom 1814-ben épült, klasszicizáló, késő barokk stílusban. Hajóiban és sekrestyéjében számos értékes freskó és szentek oltárai találhatók. A főoltár mellett helyezték el Szent Orbán vértanú ereklyéjét, amelyet a nagykastély kápolnájából hoztak át. Az altemplom falába van eltemetve gróf Széchényi Aladár és felesége, Viszay Flóra, gróf Széchényi György és gróf Széchényi Pál Ágost. A templom előtt álló kereszt éppen akkora, mint a vaskereszt a torony tetején. Az épület kertjében 1939-ben helyezték el Krisztus király szobrát.

REFORMÁTUS TEMPLOM

A reformátusok az engedélyt 1791-ben kapták meg új templom építésére. Telket az Andrássy család adott, a munkálatok 1794-ben kezdődtek, és 1799-ben szentelték fel a torony nélküli épületet. A templomépítést jelentős adományokkal segítették a környéken lakó családok. A tornyot 1833-ban állítottak mellé, régi kisharangját 1915-ben, a háború idején elvitték, az 1924-ben öntött un. Kossuth-harang a hívek önkéntes adományából készült. A szépen szóló egymázsás harangot Slezák László harangöntő készítette.

EVANGÉLIKUS TEMPLOM

A ravatalozó épülete 1974-ben épült, tervezője egy monoki építész, Hrabóczki Sándor, aki 1932-ben született, dolgozott többek között Miskolcon is.
Az épület a korabeli magas építészeti stílus jellemző és értékes példája. A modernizmus bauhaus-os karakterelemeit érdekesen ötvözi a hagyományos, organikus formálással. A ravatalozó helyiség egy kör alaprajzú henger, a homlokzati íves felületből kinövő előtető pedig egy másik, eltérő középpontú kör alaprajzát mutatja. A főtömeghez kapcsolódnak az utca felőli íves fal, az alacsonyabban lévő bejárati kiszolgáló rész,és az utca felől a kapuval és támfallal egybeszerkesztett kerítésfal.
Az épület különlegességét az íves formákon túl a modern építészetre jellemző anyaghasználat, a sötét színű bazalt kő támfalak, a gyalult deszka zsaluval készült látszóbeton felületek, és a lapostetős lefedés adja. A harmonikus összkép illeszkedik a temető táji környezetébe, a kedvező látványhatást olyan egyedi és ritka elemek is erősítik, mint az íves alaprajzú, négy méter széles, acéllemez tolókapu. Ez a jól eltalált, súlyos és első látásra szokatlan kapu adja visszsza talán az épület céljának esszenciáját: valami örökre lezárult, a súlyokat rágörgetik a sírra, a testre, mely nem térhet vissza.

KÖZÖSSÉGI HÁZ

ÓVODA

VÁROSHÁZA

SZOBROK, EMLÉKMŰVEK

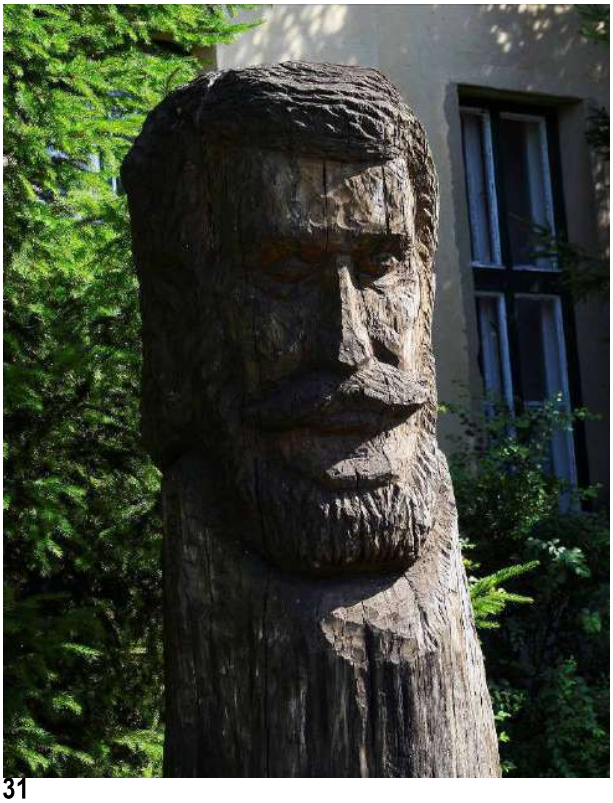

KOSSUTH LAJOS
1802–1894
MONOKON SZÜLETTEM,
AMOTT A SZERENCSI HEGY TÖVÉBEN,
AHOL A RÉGE SZERINTI ÁRPÁD
A HONALAPÍTÁS ELSŐ ÁLDOMÁSÁT
MEGÜLLOTTE.

FESZÜLETEK

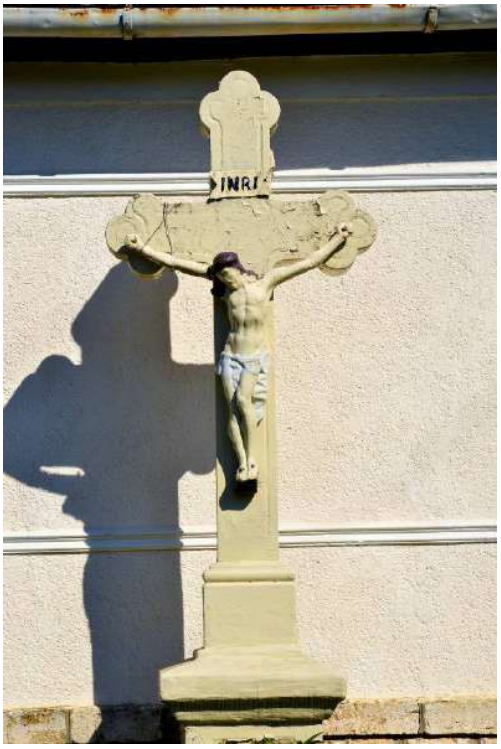
INRI

ÉLJEN KRISZTUS A KIRÁLY
KRISZTUS GYŐZ
KRISZTUS URALKODIK
KRISZTUS KORMÁNYOZ
Isten dicsőségére állíttatta
HABINA JÁNOS
és neje
SVAK MÁRIA
1938

MDCCCXIV

I N
R I

SZOBORFÜLKÉK

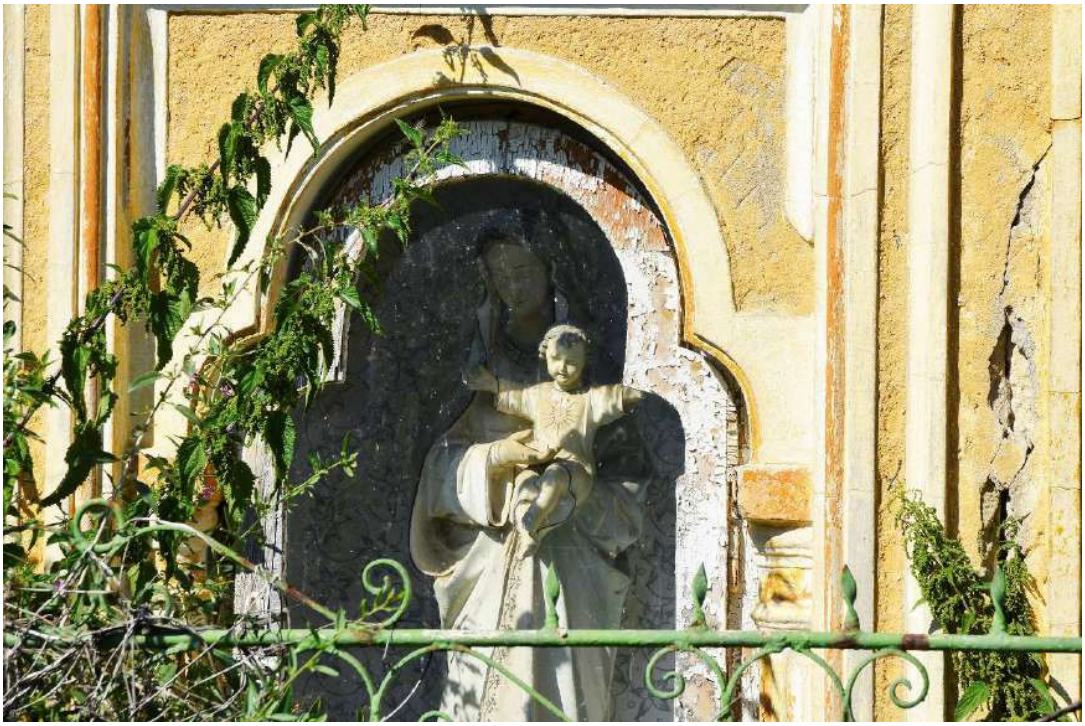

TEMETŐ ÉS KÁLVÁRIA

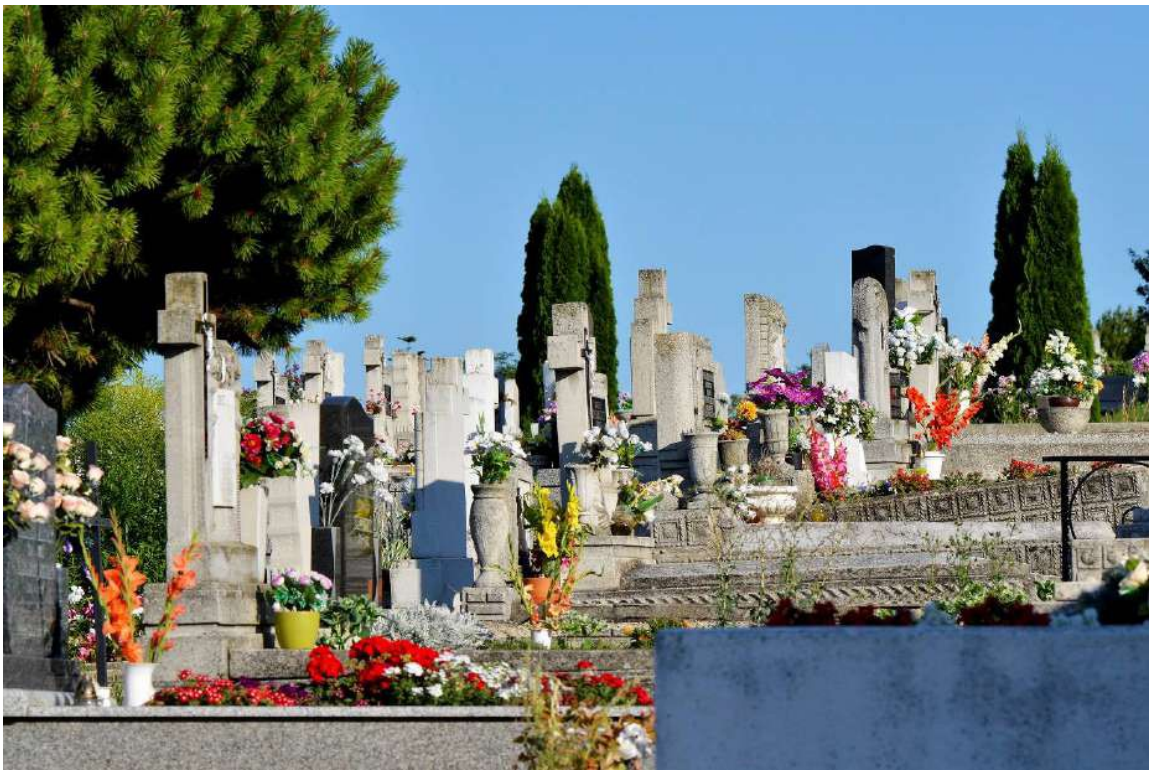

VI

TERMÉSZETI ÖRÖKSÉG

VÉDETTSÉGEK, EGYBEN TÁJKÉPBEN MEGHATÁROZÓ TERÜLETEK

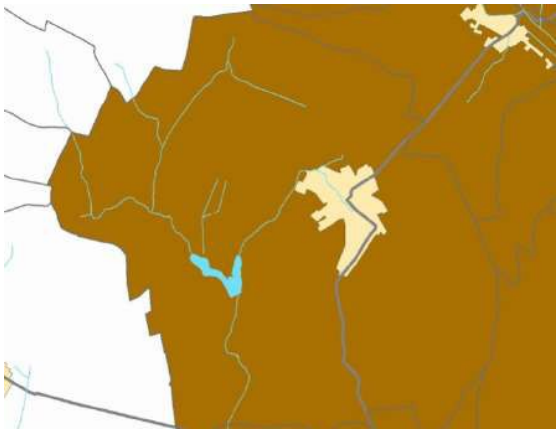

Világörökségi terület érintettsége

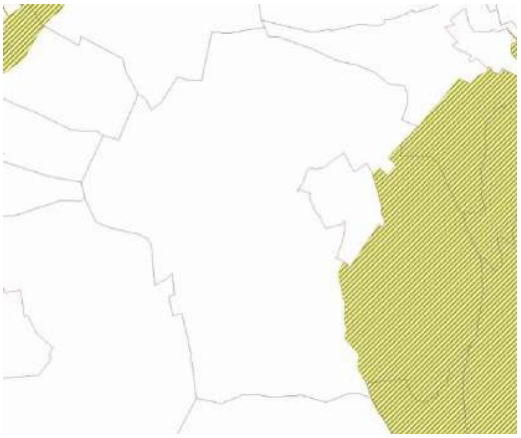

Natura 2000 különleges madárvédelmi területek lehatárolása

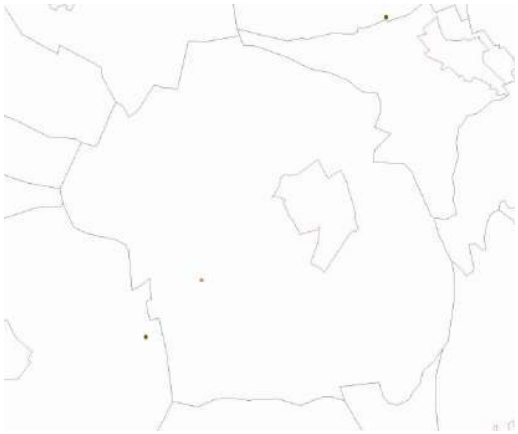

Ex lege védett földvár elhelyezkedése

Tájképvédelmi terület lehatárolása

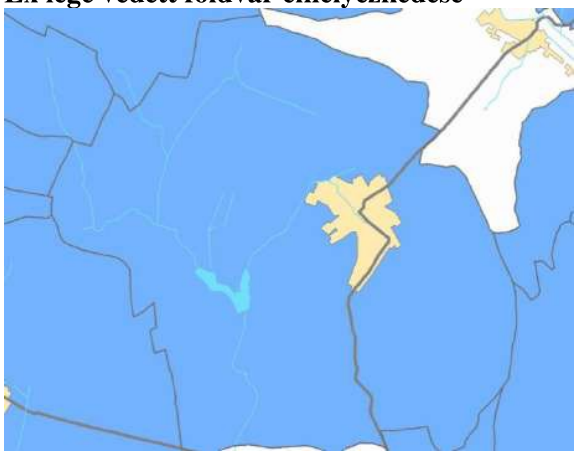

Vízerózióra érzékeny területek kiterjedése

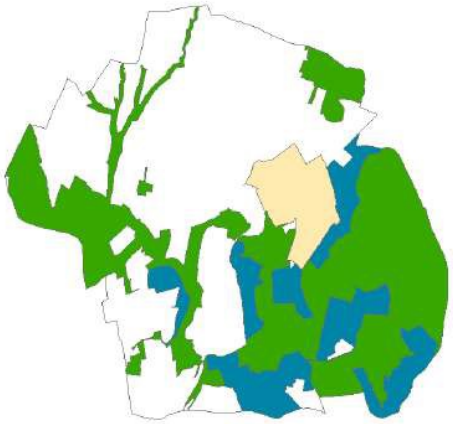

Ökológiai folyosó lehatárolása

TÁJKÉPBEN MEGHATÁROZÓ TERÜLETEK

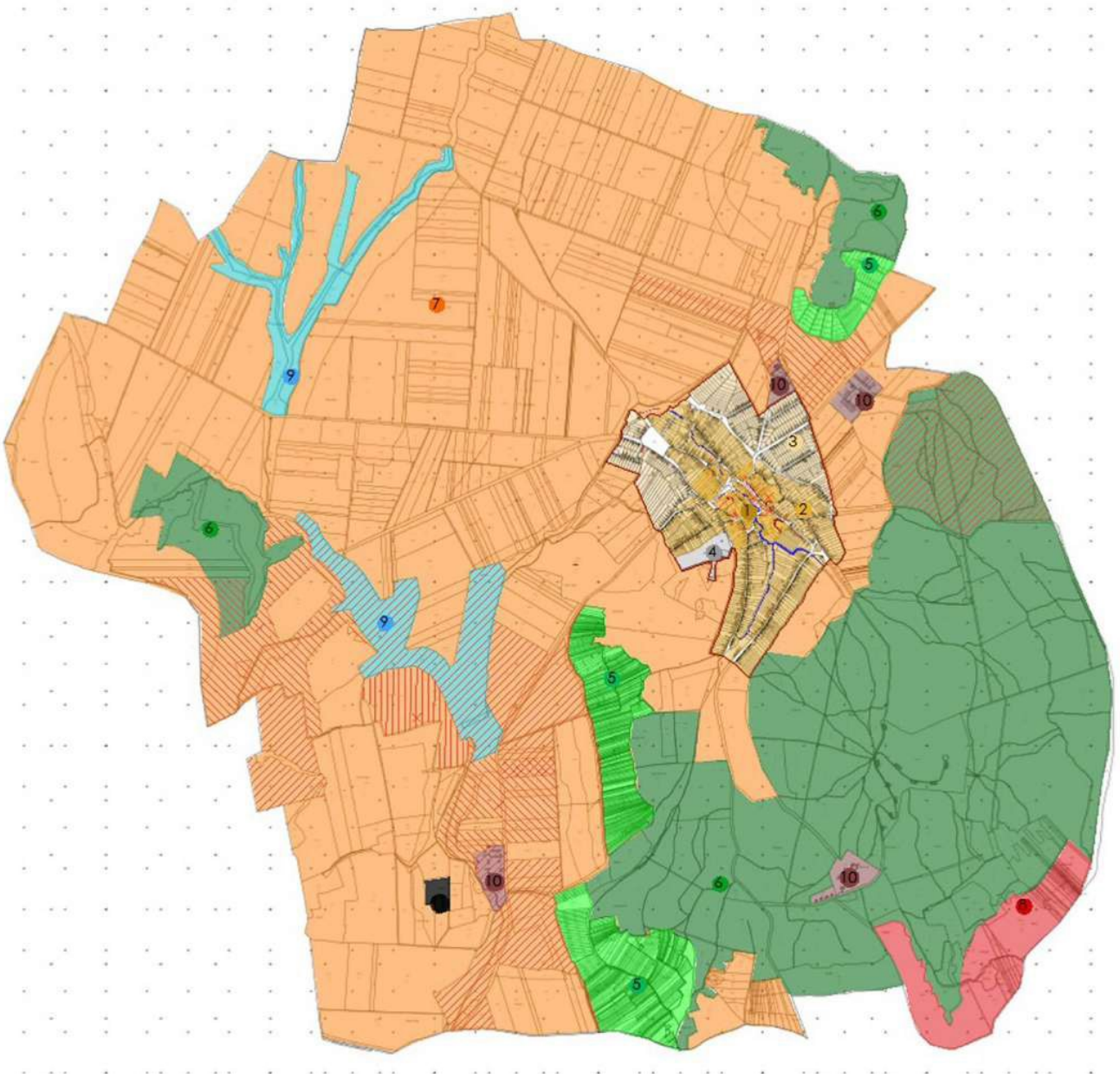

1 Településközponti kisvárosi jellegű terület
2 Hosszúházas központi terület
3 Hagyományos falusias lakóterület
4 Kálvária, temető terület
5 Szőlőterület
6 Erdőterület
7 Mezőgazdasági terület
8 Gyümölcsös
9 Víztározó, vizes terület
10 Gazdasági terület
11 Bányaterület
Helyi védett terület határa
Régészeti lelőhelyek

Monok közigazgatási területe Toka-Hegyalja Világörökségi területé része. Tokaj-Hegyalja különleges klimatikus és környezeti adottságai, az ezeket hasznosító tevékenység egyedülálló borkultúrát hozott létre. Tokaj-Hegyalja történelmi borvidék kultúrtáj Magyarország északkeleti részén, a Zempléni-hegység lábánál, a Bodrog folyó mentén, illetve a Bodrog és a Tisza összefolyásánál helyezkedik el. A környező tölgyerdők kiváló faanyagot adnak a hordókészítéshez, amely szintén meghatározza a bor aromáját, ízét és érési folyamatát. A tájkarakter elemei a többnyire vulkanikus hegyek kőzeteiben kézi munkával vájt történelmi pincerendszerek és a szőlőművelés egyéb építményei (teraszok, támfalak, szárazon rakott kőkerítések, víztározó medencék, stb.), valamint a sajátos hangulatú falvak és kisvárosok, melyek őrzik a társadalmi, kulturális, etnikai és vallási szempontból sokszínű hegyaljai lakosság örökségét.

A települést ölelő táj tájképvédelmi övezet része, ezért nem csak a zoológiai és botanikai értékek miatt szükséges a külterületi részek védelme, de tájesztétikai okok miatt is. Érték a szőlőhegyek kisparcellás művelt telekrendszere és a kanyargó patakot követő puhafás liget is.

A település közigazgatási területén található egy földvár, amely ex lege, tehát a törvény erejénél fogva, minden egyéb védelem nélkül védettnek számít. A földvárak legnagyobb ellensége a mezőgazdasági művelés, mely során már számos földmű, mint történelmi emlék tűnt el a mezőgazdasági gépek nyomán. A mai tájban ez egy enyhén dombos területen, nagyrészt erdővel fedetten jelenik meg az Ingvár tó közelében.

Natura 2000 terület érinti a település jelentős részét, amely elsősorban az élőhelyeket védi, ezzel a védett vagy értékes fajok otthonát, nemzetközileg értékes vizes élőhelyeket és önmagukat a fajokat is őrzi. A Natura 2000 kijelölés többek között kihat a gazdálkodás intenzitására, az alkalmazható módszerek és anyagok típusára. A település közigazgatási területét a Natura 2000 helyszínek közül a HUBN10007 Zempléni-hegység a Szerencsi-dombsággal és a Hernád-völggyel néven kihirdetett különleges madárvédelmi terület érinti.

PATAKOK

Monok egy különleges terepi adottságokat örökölt település, melyben a patak találkozása a lakott területekkel, dombokkal, adja azt a hangulatot, melytől Monok kiemelkedik a környező települések sorából. Ez az adottság olyan egyediséget kölcsönöz a falunak, mely a településen való áthaladáskor is érezhető.

A patak élettér, környezet, háttér és közeg egyszerre, mindamellett, hogy az itt lakók életének szerves része. Évszázadok óta alakítja a falu arcát és szervezi életét a Gilip-patak és a településen átfolyó patak.

A patakok több szinten vesznek részt a település életében.

Elsősorban természetesen életteret biztosítanak különböző állat- és növényfajoknak, melyek a település és a környező táj élővilágát gazdagítják. A patakban található növényszigetek menedéket, otthon biztosítanak a vízhez kötődő állatoknak, ezért megszüntetésük tilos.

A vízfolyásokat követő ligetek, facsoportok különleges látványt nyújtanak, távolról és közelről egyaránt. Ezek a ligeterdők leggyakrabban enyves égerből, fűz (belterületen szil és dió) fajokból állnak, és a természet érzékeny egyensúlyának indikátorai.

Mint minden vonalas elem a tájban, a patak is ökológiai folyosóként szolgál az állatok, a növények számára, mellyel a társulások stabilitásához járul hozzá. Szabályozásával éppen ezt a kulcsszerepét veszítené el, ezért sem a meder kiépítése, sem a növényzet irtása, átalakítása nem megengedett. Hosszútávon a belterületi patak természetesebbé tételére kell törekedni.

A víztestnek jelentős hőmérséklet kiegyenlítő és klímaszabályozó szerepe van, ami a XXI. századi forró nyarakon kincset ér.

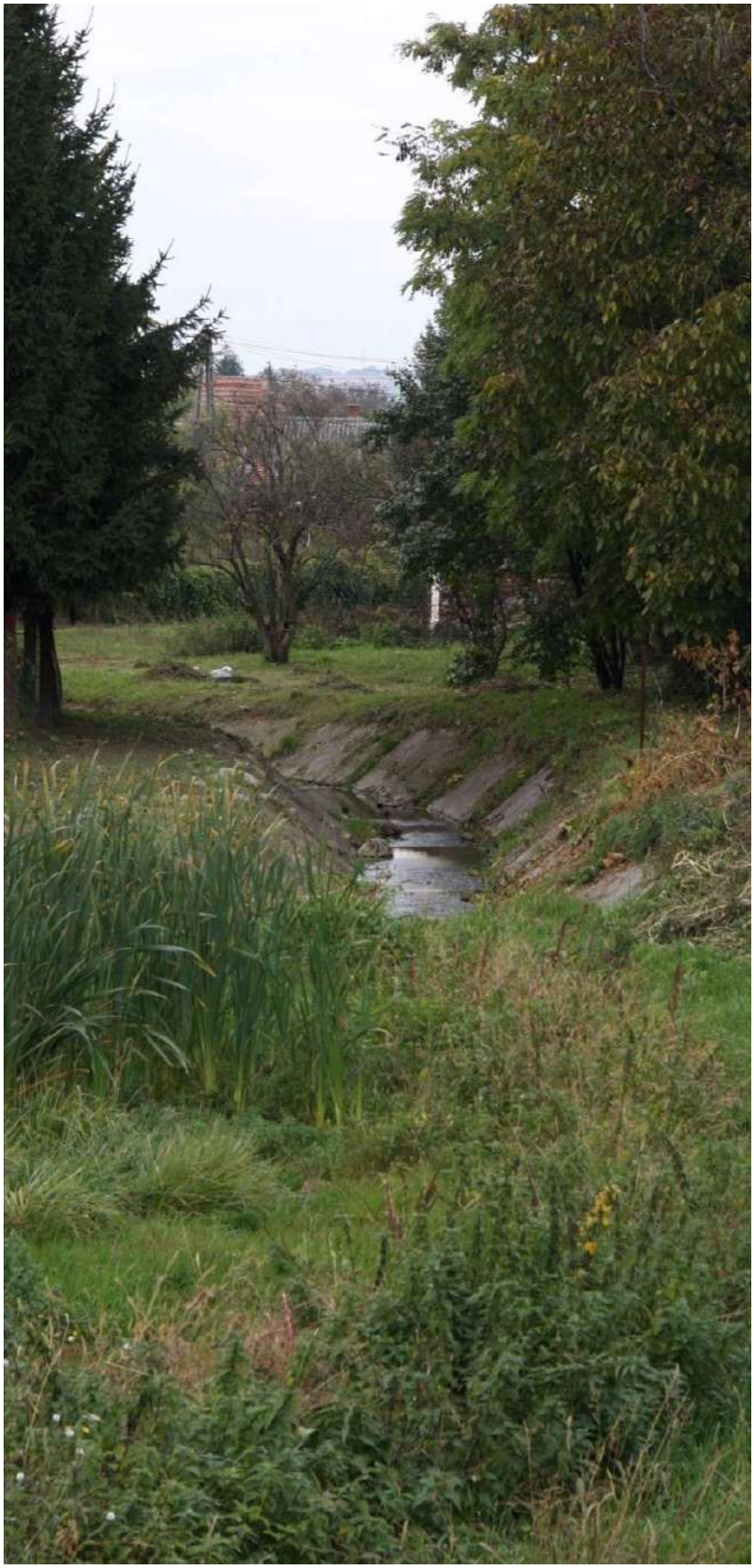

A patakra szerveződő építmények (hidak, gazdasági épületek) építészeti emlékek őrzői, a régi korok építészeti stílusát, technikáit zárták magukba, és az érzékeny szemléletet, melylyel a régi kor embere a természethez viszonyult. Partnerként tekintett a patakra, melynek változásai meghatározták a gazdálkodás ritmusát és határait. A településen átfolyó patak tereket és zugokat alakít ki, melyből mára egy modern, épített és tervezett településközpont alakult ki.

A mai és a régi tájban is karakteres elemként jelenik meg egy-egy patak, mint mezsgye és élő határ művelt és nem művelt, vagy lakott és művelt területek közt. A táj ezen lüktetése a ma diverzitásnak nevezett együttes elődje. Megőrzése kiemelt szempont, melynek egyik eszköze lehet a patakkal való ismerkedés, akár az oktatás, akár a természet megfigyelési gyakorlatok révén.

EGYEDI TÁJÉRTÉKEK

(Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága által felmért értékek – az 1996. évi LIII. tv. 6.§-a alapján.)

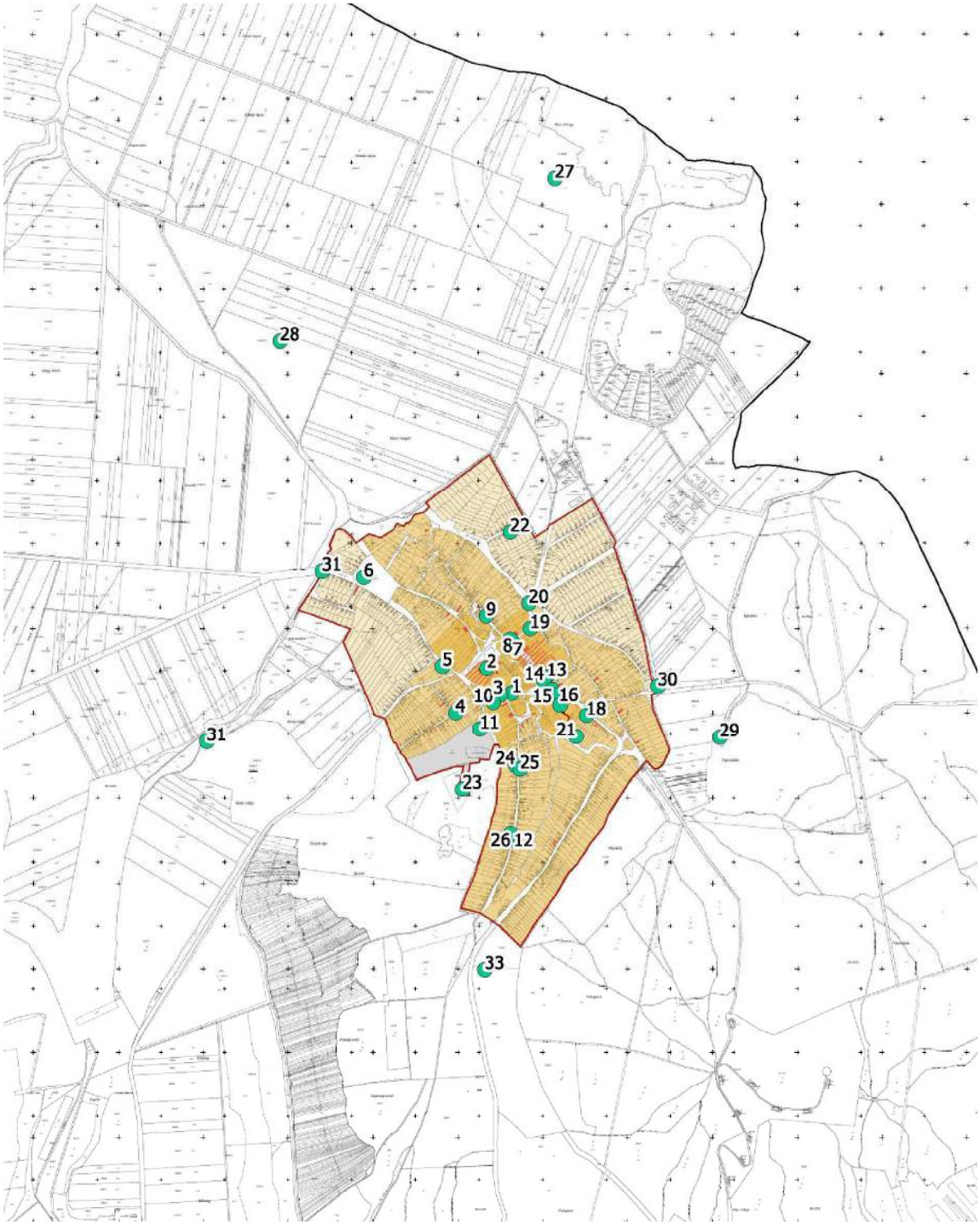

Szám	Név	EOV koordináta (NY-K)	EOV koordináta (D-É)	Tipizálás	Pontos helyszín
kötelező	kötelező	kötelező	kötelező		
0	max 100	>400000	<400000	Tipizálás	max 500
1	Habina-Svak kereszt	806258	320497	Feszület	Úttörő utca 3. előtt.
2	Monaki-kastély	806140	320613	Kastély	Széchenyi utca 12.
3	Római katolikus templom	806205	320490	Templom	Széchenyi István utca 91.
3				Feszület	
3				Szentek szobra	
4	Szabadság utcai szoborfülke	805992	320402	Szentek szobra	Szabadság utca 14.
5	Széchenyi utcai szoborfülke	805930	320623	Szentek szobra	A Széchenyi és Bem utca sarkán.
6	Béke téri határkereszt	805560	321043	Feszület	Béke tér
7	Kopjafa	806262	320733	Kopjafa	A református templom mellett.
8	Református templom	806250	320750	Templom	Kossuth Lajos utca 84.
8				Híres személlyel kapcsolatos emlékhely	
9	Kossuth Lajos utcai szoborfülke	806137	320860	Szentek szobra	Kossuth Lajos utca 9.
10	Trianoni lélekharang	806170	320452	Emlékmű	Széchenyi u., templommal szemben.
10				Harangláb	
11	Dajka-Németh kereszt	806107	320325	Feszület	A Szabadság utcal temetőben.
12	Pasko-Takács kereszt	806266	319804	Feszület	Széchenyi utca
13	Kossuth Lajos szülőháza	806423	320574	emlékhely	Kossuth Lajos utca 18.
13				Emléktábla	
14	I. világháborús emlékmű	806409	320555	Emlékmű	A Kossuth Lajos utca.
15	Kossuth szobor	806447	320513	Emlékszobor	A Kossuth-park területén található.
16	II. világháborús emlékmű	806479	320489	Emlékmű	Kossuth-park területén található.
17	Andrássy-kastély	806485	320440	Kastély	Kossuth Lajos utca 15.
17				Emlékszobor	Közintézmény épülete
18	világos zöld szoborfülkés ház	806609	320390	Lakóépület	Kossuth Lajos utca 21.
18				Szentek szobra	
19	Petőfi emlékszobor	806344	320800	Emlékszobor	Petőfi utca 1.
20	Monoki fehér kereszt	806338	320920	Feszület	József A.és Damjanich utcák
21	Melléképület	806560	320290	Ipartörténeti tájérték	Ságvári utca 12.
22	Gárdonyi utcai lakóház	806250	321255	Lakóépület	Gárdonyi Géza utca 9.
23	Kálvária	806025	320042	Kálváriadomb	A temető felett
23				Kápolna	
23				Feszület, Temető	
23				Emléktábla	
23				Kilátópont	
24	Széchenyi utcai feszület	806273	320155	Feszület	Széchenyi utca 115.
25	Széchenyi utca 119. lakóház	806296	320135	Lakóépület	Széchenyi utca 119.
26	Széchenyi utca 135. lakóház	806251	319834	Lakóépület	Széchenyi utca 135.
27	Kilátás az Őr-hegy tetejéről	806460	322925	Kilátópont	Monoktól 1,5 km, Őr-hegy csúcsán.
28	Pacsuta-Szemán kereszt	805165	322157	Feszület	Laposok dűlőben, szántó közepén.
29	Régi zsidó temető	807237	320287	Temető	Kővágó-tető nyugati lábánál.
30	Határkereszt	806946	320529	Feszület	A Szentes utcáról, a település szélén.
31	Riolit kibukkanás	804820	320267	Vulkáni kőzet	Borjú-völgy, a Zsebrik domb lábánál.
31				Komplex eredetű felszínforma	
32	Széchenyi utcai híd	805363	321071	Híd	Széchenyi u., Borjú-völgyi felett.
33	Homa-kereszt	806130	319195	Feszület	Legyesbényei útnál, szántóföldön

5/ TELEPÜLÉSKÉPBEN MEGHATÁROZÓ TERÜLETEK

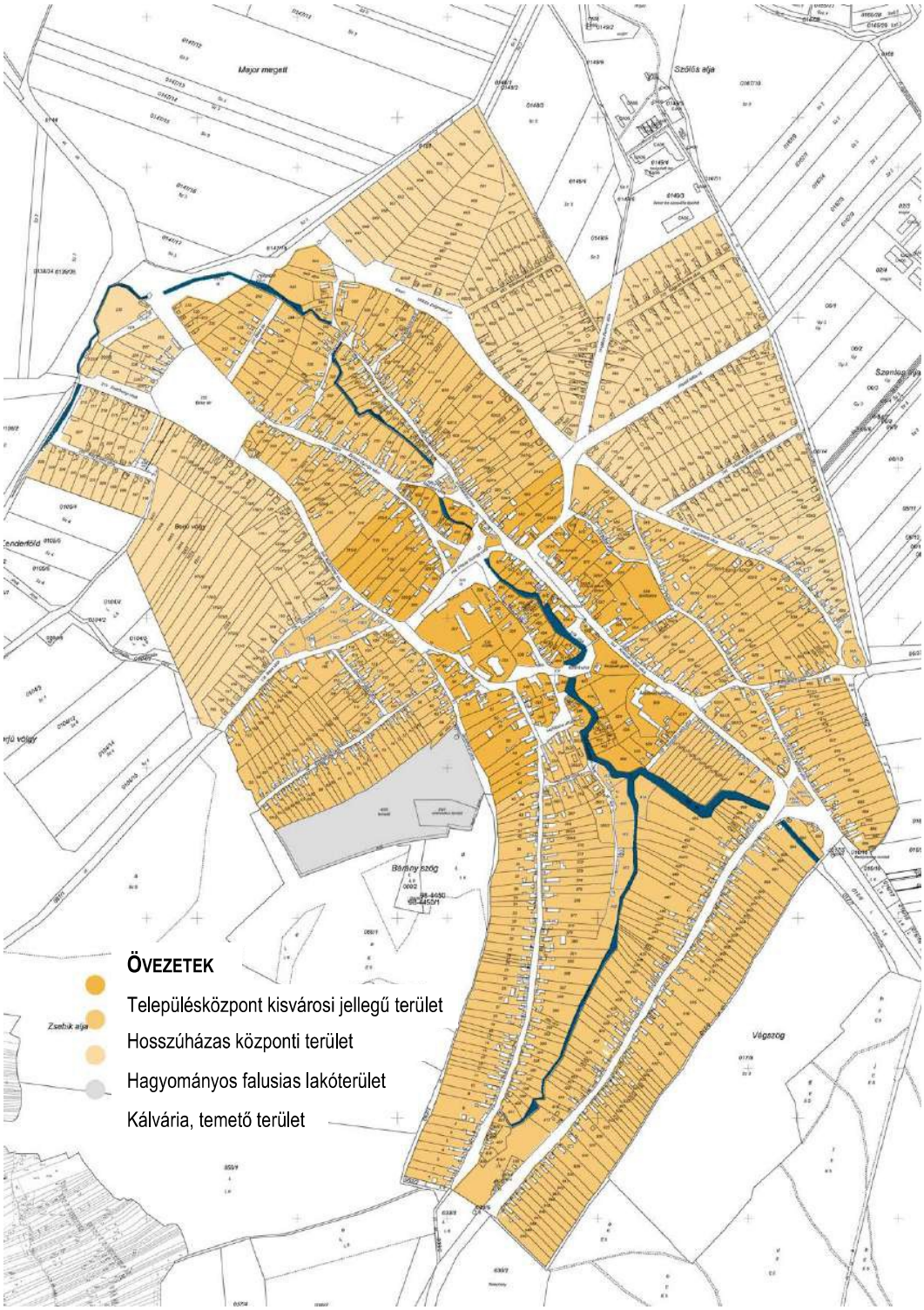

TELEPÜLÉSKÖZPONT KISVÁROSI JELLEGŰ TERÜLET

A település központjának területe, a műemlék kastélyok, kúriák (Monaky várkastély, Andrássy kastély, Kossuth ház), a templomok és a középületek (Községháza, Közösségi Ház, Egészségház) környezetének utcáival határolt terület. Ide tartoznak a Kossuth Lajos, a Rózsa, a Rákóczi , a Széchenyi, a Dózsa és az Úttörő utcák egyes részei .

Ezen a területen az épületek szinte mindenhol az egyik oldali telekhatáron és az utcafronton helyezkednek el (oldalhatáros beépítés). A középületek és a jelentősebb lakóházak az utcai homlokzatukon szélesek, az utcával párhuzamosan álló kúria megjelenésűek (pl. Községháza, Kossuth ház, Közösségi ház). Az épületek másik része az utcára merőleges un. kárpát-medencei hosszúház típus, de soknál megjelenik az utcai oldalon beforduló épületrész is. Ez az utca felé szélesebb és szintén kúriaszerű homlokzat rangosabb házat jelentett, és elsősorban a hosszúház mellé épített újabb és újabb helyiségek eredményeként jött létre.

Tipikus még a településre, hogy az utcai oldalon a lakóházon kívül általános esetben megjelenik egy melléképület a telek másik oldalán (nyárikonyha, borház, terménytároló, stb.), legtöbbször az utcai oldalon a hosszabb oldalával.

A nagyobb épületek, a beforduló épületrészek, valamint a melléképületek utcai elhelyezkedése miatt a házak között keskeny kapubeállók és kerítésszakaszok maradtak csak. Így a közterületi megjelenésben kisvárosias hangulatú, sok szakaszon szinte már zártsorú utcakép jön létre.

HOSSZÚHÁZAS KÖZPONTI TERÜLET

A történeti település többi részét ez a karakter határozza meg, amelynek alapeleme az oldalsó telekhatáron álló, utcára merőlegesen álló, egytraktus szélességű, hagyományos, háromosztatú magyar lakóház. Általánosan jellemző az utca felől a kontyolt tető, de néhol megjelenik egy-egy díszített oromfalas ház is. Természetesen nagyon ritkán egyöntetű az utcakép, több helyen egy-egy új épület, vagy módosabb, széles homlokzatú épület szakítja meg az ún. fűrészfogas beépítést.
Az épületek többsége az utcafronton, vagy egy-két méteres előkerttel épült. A lakás mögött legtöbbször gazdasági épületek vannak (csűr, istálló, ól, terménytároló), amelyek a főépülethez hasonlóan hosszanti elrendezésűek, de egy kicsit alacsonyabb eresz és tetőmagassággal. A szélesebb telkeken itt is jellemző az utcai oldalon álló melléképület, de néhány esetben a hátrébb húzott, keresztben álló csűr is előfordul.

HAGYOMÁNYOS FALUSIAS LAKÓTERÜLET

A település döntően a XX. században beépült területrészei, melyeknél az épületek nagy része hasonló a hosszúházas területnél leírtakkal, de megjelenik a kisebb, rövidebb épület is.

Az előző övezetekben is előfordul, de az újabb beépítéseknél még inkább többször megjelenik az utóbbi ötven év épülettípusa (kockaház, oromfalas, szintes lakás, stb.). Ezek a házak épületformában, szélességben, tömbszerű karakterben elütnek a településre jellemző hosszúházak megjelenésétől, nem illeszkednek a megszokott, tetszetős utcaképbe.

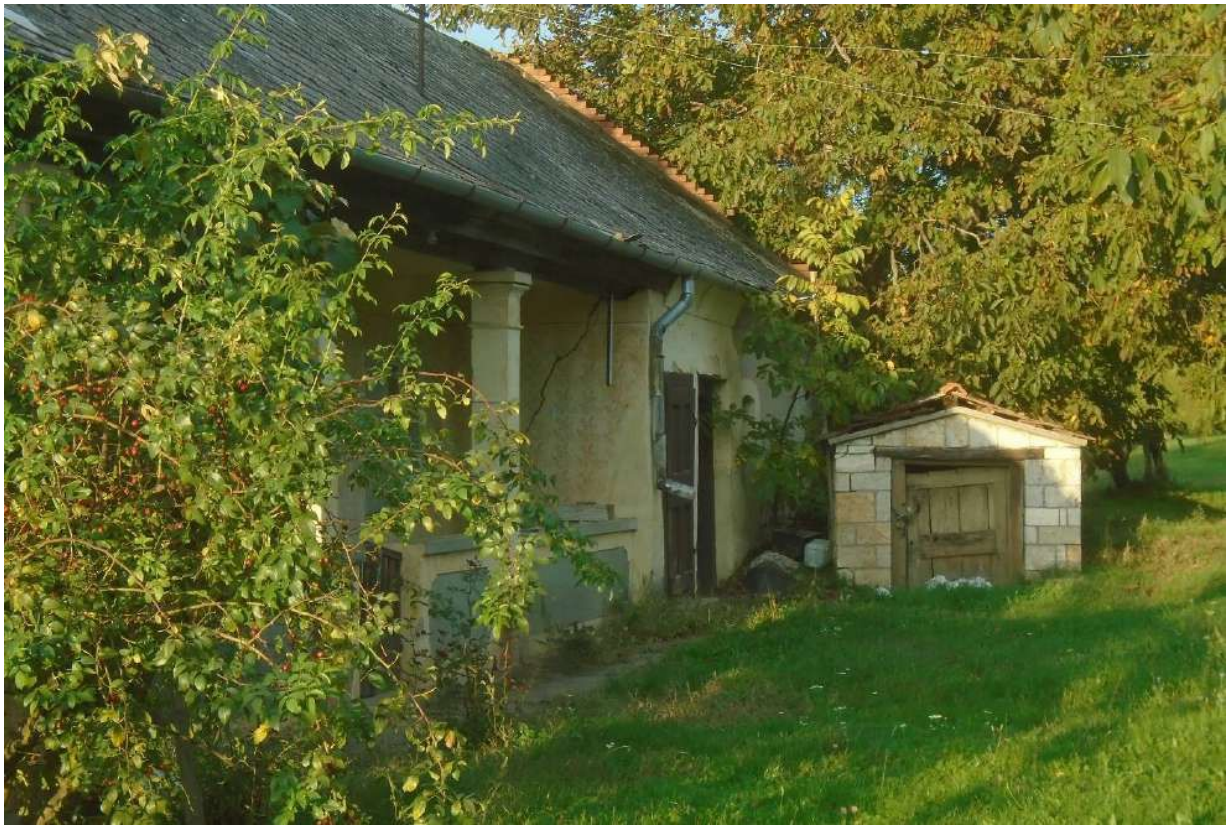

KÁLVÁRIA, TEMETŐ TERÜLETE

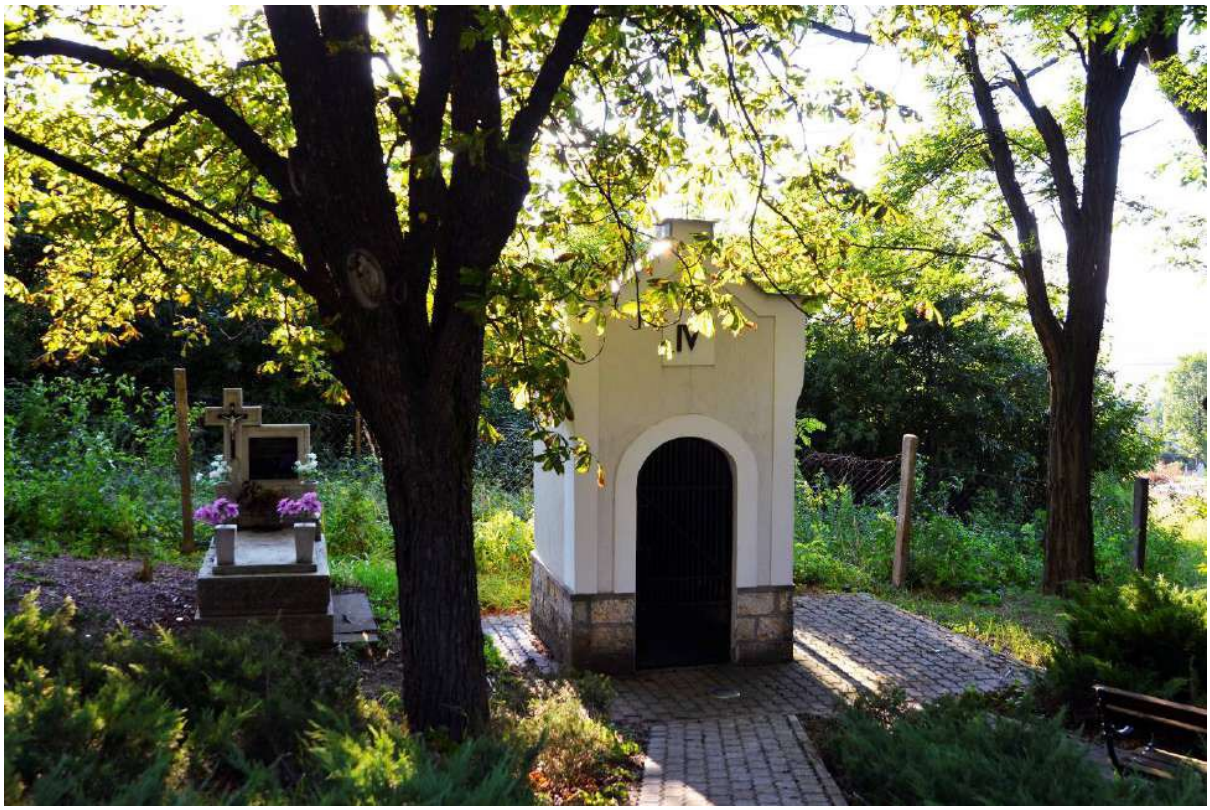

GAZDASÁGI ÉPÜLETEK

A gazdasági épületek többsége a lakóépületek folytatásaként valósult meg. Ide kerültek a mezőgazdasági és a kisüzemi termelésnek helyt adó istállók, műhelyek, borházak. Az önálló, ilyen funkciójú épületek szinte kizárólag a mezőgazdasági termények tárolására szolgáló csűrök, pajták. Ezek a lakóházaknál zömökebbek voltak, tetőzetük emiatt hangsúlyosabb. A csűröket ritkán vakolták, így sokszor itt láthatjuk a legszebben rakott kőfalakat.

RÉSZLETEK

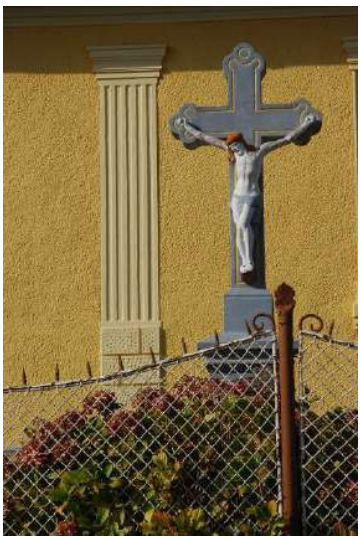

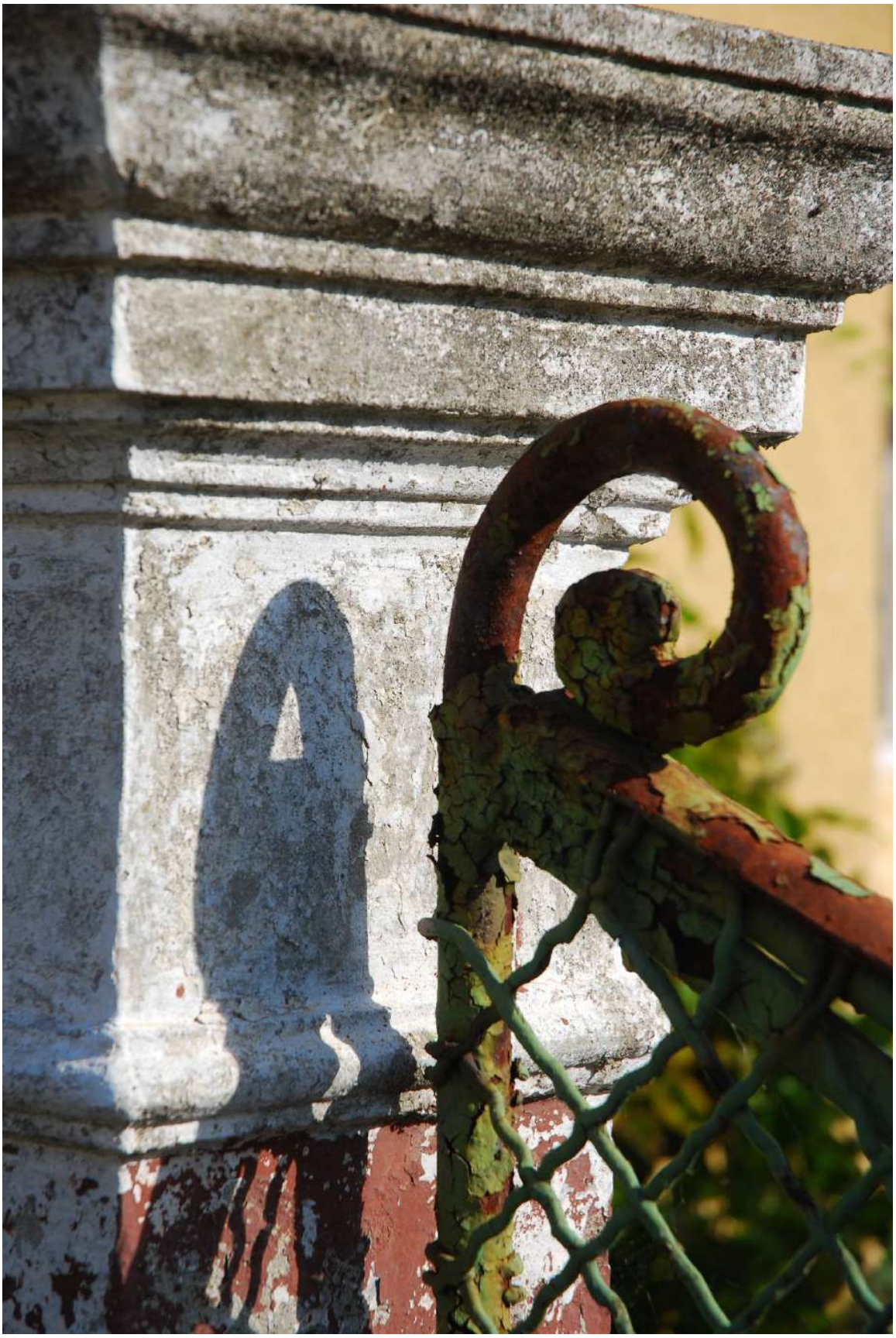

TÁJHASZNÁLAT

A táj egy érzékeny egyensúlyi állapot megtestesülése, melynek jövője a mi kezünkben van. A települést körülvevő táj az évszázados művelés során létrejött szokások, viszonyok, kulturális és természeti értékek együttesét őrzi és tükrözi. A XXI. században látható tájhasználat egy pillanatkép, melynek megőrzése kiemelt feladat, ennek eszköze pedig a tájvédelem.

A település környéki mozaikos szerkezetű terület fajgazdagsága és egyedi szépsége a természetvédelmi kezelési tervek alapján, a művelési ágaknak megfelelő használattal őrizhető meg. A művelési ágak arányának és az épületek sűrűségének megőrzése, a történeti tájrendszerhez igazodó használat és fejlesztés különösen hangsúlyos elvárás. A történeti térképek tanúsága szerint is a település környezetében intenzív művelés folyt évszázadokon át, melynek fő elemei az erdő, szántóföldi művelés, valamint kismértékben a szőlő. Napjainkban a szőlő helyét átveszi a kevesebb emberi munkát és figyelmet igénylő gyümölcsös, melyből például Golop felé láthatunk egy új, barackos területet. A szőlő jelenléte a tájban a történelem folytonosságát és a hagyományok, emlékezet továbbélését biztosítja. A szőlők ültetését támogatni kell minden eszközzel, mert ebben az esetben a tájemlékezetnek szüksége van emberi beavatkozásra, gondoskodásra ahhoz, hogy a következő évszázadokra is átörökíthesse mondanivalóját. A külterületen négy jelentősebb szőlőművelésű terület volt az 1700-as évektől követhetően: a Pipiskétől keletre, a Nyírjestől D-re a Hencz oldal, a Meggyestől Ny-ra, valamint a Szőlőhegy. Ezek nagy része sajnos már nem szőlőként művelt.

A táj fő gesztusai a nyírjesi erdő a maga nagy kiterjedésével – bár faállományában nagyrészt tájidegen fajokkal bír; a Gilip-patak és a hozzá kapcsolódó völgyek, mint a Füves-völgy és a Nagy répás völgy melyek összeérésénél áll az Ingvár domb a földvárral. Ezeket egészíti még ki az Őrhegy a Szőlőheggyel, melyek erdőkkel fedett hegytetői alatt gondozott szőlők fekszenek.

Egy táj védetté nyilvánításának célja a táj jellegének megőrzése, természeti értékeinek a felszíni és felszín alatti vizek és vízkészleteknek, és vízgyűjtőinek, az érintett területek erdeinek, termőtalajának és más megújuló természeti erőforrásainak védelme, és a természetszerű gazdálkodási módok elterjesztése révén a vízminőség javítása. E cél a természeti területek élőhelyi adottságainak, természetes terepviszonyainak, vízháztartásának, növénytársulásainak megőrzése esetén teljesül, a történetileg kialakult, racionális tájhasználat, művelési módok fenntartásával. Meg kell akadályozni a települések összenövését, a mezsgyék megszűnését. Erre kell törekedni a következő évek, évtizedek során is, hogy ez az érzékeny védelmi rendszer hibátlanul működhessen tovább, avagy a sérült részeit pótolni kell.

A településen, annak ellenére, hogy Tokaj-hegyalján vagyunk, nincs szőlő, csak egy-egy pince emlékeztet minket az ófaluban, miről is híres ez a vidék. Támogatott és üdvös minél több szőlő ültetése, megjelenése a településen, akár magánterületen, akár közterületen is.

ZÖLDTERÜLET

A Szent Kereszt felmagasztalása Kálváriakápolna és domb a temető fölött található - kilátó pont és zöldfelület egyszerre. A falu fölött magasodva egy tájképi és szakrális szempontból is különleges területről van szó. A kápolnához vezető lépcsősor két oldalán található rézsűt kúszó borókák uralják, és kétoldali vadgesztenye fasor követi. A stációk mellett padok adnak megpihenésre lehetőséget. A kápolnától rálátni a település egészére, a mögötte magasodó Őr-hegyre. A temetőhöz vezető út mentén betonos árok vezeti el a vizeket.

Zöldfelületként értelmezhető a Kossuth Lajos utca és a Széchenyi István utca közé eső terület, melyen részben gyümölcsös kertek, részben felhagyott területek és puhafás ligetek uralkodnak.

A Monaky kastély az egyik legmeghatározóbb épület a településen, a kertje azonban nem tükrözi ezt a kiemelt szerepet, mert az évszázadok változásai alatt felparcellázták és beépült a kastély mögött elterülő park területe, mely egykoron egy tájképi kastélykertnek adott otthont. A kert helyreállítása ma már nem lehetséges, történeti értéke miatt mégis megérdemli a megemlítést. A kataszteri térképek hűen tanúskodnak kert térszerkezetéről, zöld- és vízfelületeiről.

A beépítetlen belterületi telkek még sok helyütt mezőgazdasági művelés alatt állnak.

6/ AJÁNLÁSOK, KARAKTERELEMEK

TELEPÍTÉS

Az egész településen egyöntetűen az oldalhatáron álló beépítés a jellemző, mely sok előnyt is jelenthet, így a tervezés során körültekintéssel kell eljárni.
Az előkertek méreténél változatos a kép, de a mérete általában 1-4 méterig terjed. A tervezésnél fontos szabály az illeszkedés, azaz a telek adottságainak, és a szomszédos telkek beépítésének követése.
Szükséges tehát az oldalhatáros beépítés megtartása és a hagyományos utcakép folytatása, a sérült helyeken pedig az utcakép helyreállítása.

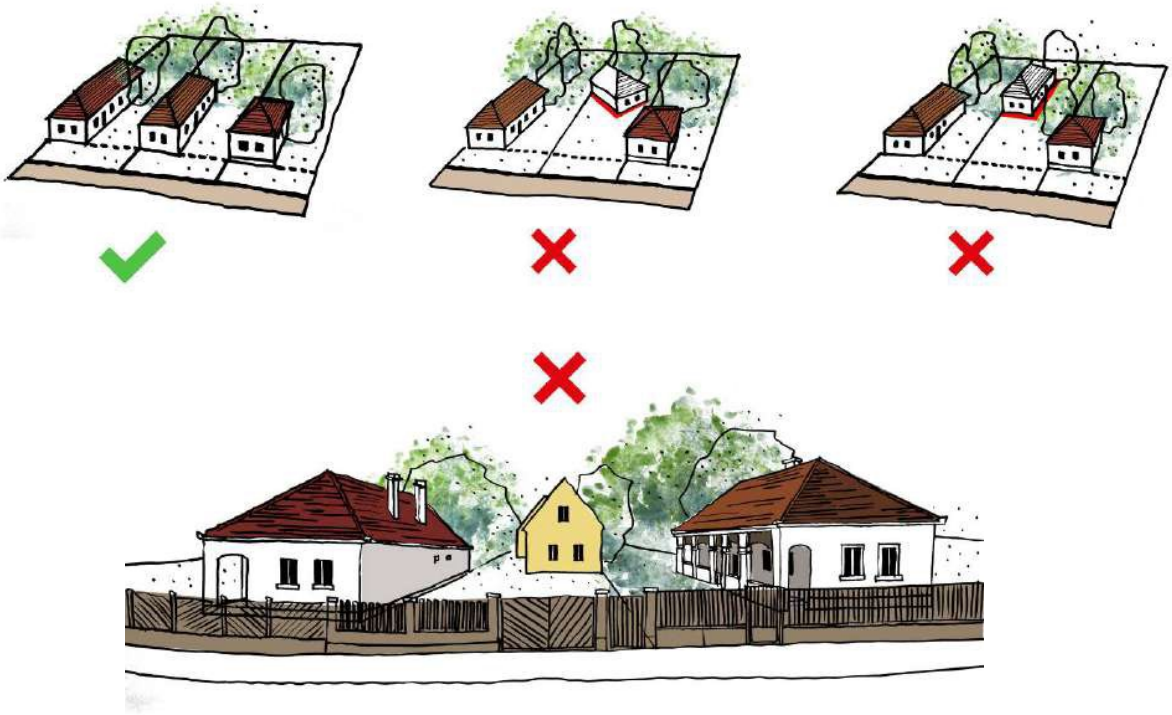

MÉRETEK, ARÁNYOK

A település értékes területein fekvő lakóépületek többsége utcára merőleges tetőgerincű, ún. háromosztatú hosszúház, ez a karakter megőrzendő, folytatandó. Ez az alaprajzi elrendezésen kívül utcai homlokzatában is egységes képet mutat az egész Kárpát-medencében, Székelyföldtől az Őrségig. Az ún. egy traktus, azaz 5,5-6,5 m széles, földszintes épület két ablakkal néz az utcára, tetőzete némileg szélesebb az utcai homlokzat szélességénél (eresz, oszlopos tornác). Ez a karakter az új építéseknél is megtartandó, legalább az utcai oldalon, kb. 8-10 m mélységig. Ezen a szakaszon a tetőtér beépítését is mellőzni javasolt.

Az ettől eltérő karakterű épületek kilógnak a sorból, amelyek kis számban, de megtalálhatók a településen. Ilyenek pl. a kockaházak, a nagy méretű emeletes, vagy magas oromfalas épületek.

A főutca polgáriasodó házai, a „hajlított ház” szélesebb homlokzatú megjelenése a szélesebb telkeknél elfogadhatók,. és jó mintát adnak a nagyobb épületek tervezéséhez is.

TETŐFORMA, KÉMÉNY, TETŐFEDÉS

A tető formájával kapcsolatosan általánosan megfogalmazható szabály a nyugodt formálás. Az épületek többségére az egyenes tengelyű, utcára merőleges nyeregtető jellemző, amelyet csak a kémény (sokszor jelentős méretű) tömege szakít meg. A nyeregtetők szinte mindenhol kontyoltak, az L-alakú épületeken a tetőzet is befordul, azaz egy szakaszon az utcával párhuzamos az iránya. A tetők dőlésszöge a történeti területeken szinte kizárólagosan 37-42 fokos.

A kémények minden esetben a régi boltozott konyha fölött voltak és egy hatalmas boltíven nyugvó óriási kürtőt jelentettek. Ebből a településen még fellelhető néhány napjainkban is. Ez a karakter megőrzendő, mert akárcsak a Balaton-felvidéken, itt is sajátos hangulatot teremtő erővel rendelkezik.

A kémény mellett kizárólag az ún. szénabedobó tetőfelépítmények szakították meg a tető nyugalmas alakját. Ez a régi padlásajtó segíthet a tetőtér beépítések természetes megvilágításának megoldásában, de nem ajánlott egy tetőfelületen kettőnél többet alkalmazni belőle.

A tetőfedés napjainkban szintén egységes képet mutat: sík felületű, égetett kerámia cserép az uralkodó, amelyet továbbra is követni érdemes.

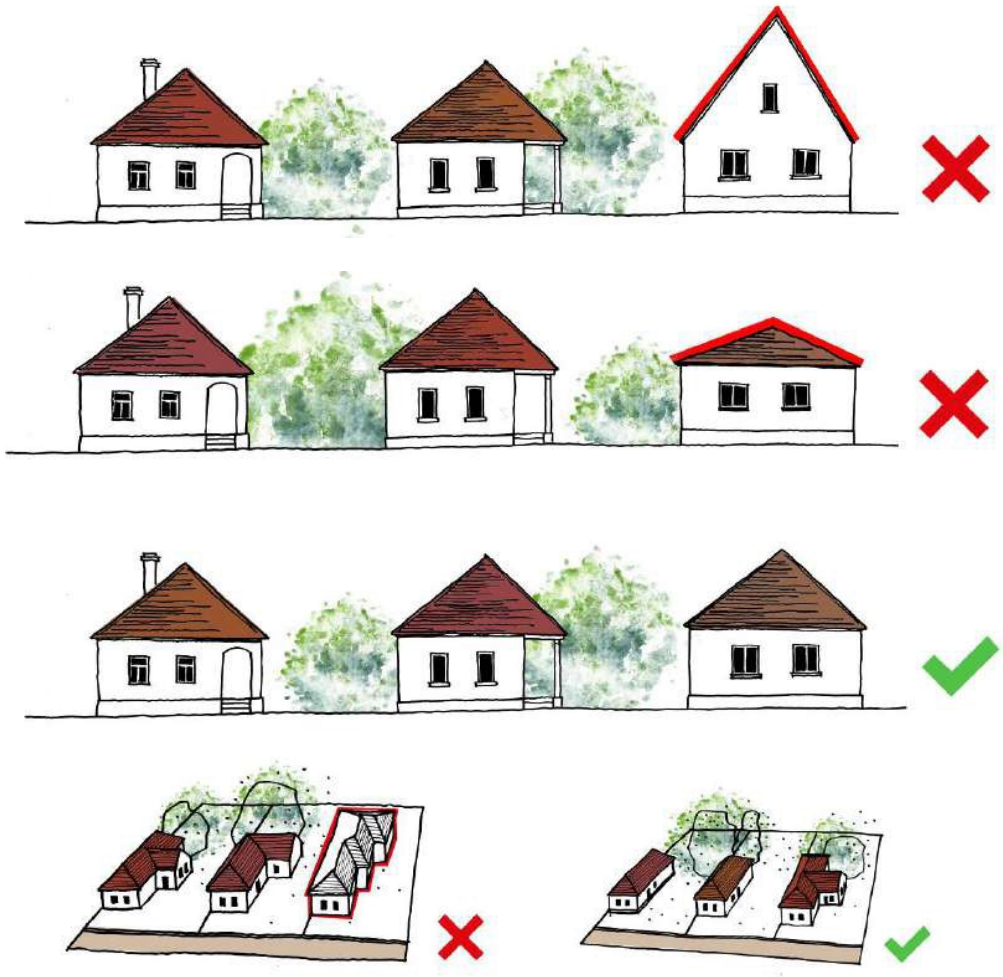

ANYAG- ÉS SZÍNHASZNÁLAT

A borvidék egységes építészeti arculatára a hagyományos, természetes anyagok használata a jellemző: a falazatok vakoltak, minimális eresszel, zárópárkánnyal. A vakolt falfelületek az építési technológiák kezdetlegessége miatt egyenetlenek, hepe-hupásak. A festés/meszelés tört fehér színű, látszó követ csak ritkán használtak, néhol a lábazatoknál, amelyek mindig a falsík elé ugrottak.
A tetőfedés natúr színű, hornyolt, ún. kétkapcsos, égetett kerámia cserép, sík, vagy rovátkolt felülettel. A kémények ritkán vakoltak, inkább nyers kő, vagy tégla anyagúak és helyenként óriási méretűek.
A visszafogottan színezett, vakolt falazatok kell, hogy a településképet meghatározzák. A szürkével, okker sárgával, esetleg barnával megtört fehér színek javasoltak, visszafogott vakolatdíszekkel (ablakkeretezések, ereszalji párkányok), amelyek színe legfeljebb egy árnyalattal tér el a fal színétől, és annál világosabb.
Napjainkban mind népszerűbb a látszókő felületek megmutatása. Ez támogatható, a helyes arányok megtartásával (ne legyen minden kő), épített jellegű szerkezetek alkalmazásával, a ragasztott hulladék kő teljes mellőzésével.
A lábazat a falszínhez illeszkedjen, de jóval sötétebb, vagy szürke tónussal, illetve legyen kőburkolatú, rusztikus felülettel.

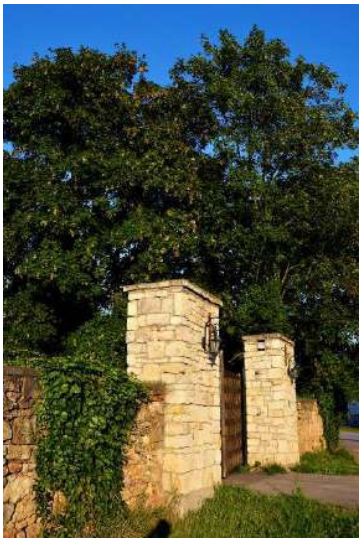

MEGLÉVŐ ÉPÜLETEK ÁTALAKÍTÁSI JAVASLATAI

„KOCKAHÁZ”	EMELETES „KOCKAHÁZ”	OROMFALAS LAKÓHÁZ
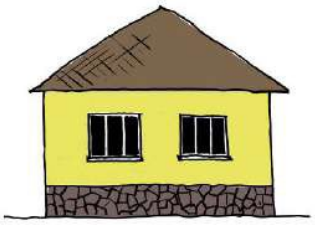		
		
		
		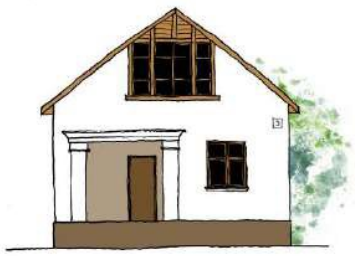

”KOCKAHÁZAK” BŐVÍTÉSÉNEK LEHETSÉGES MÓDJAI

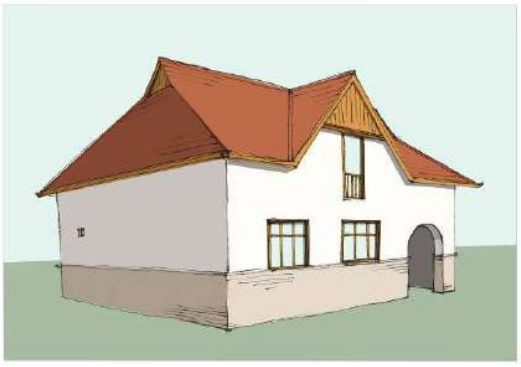

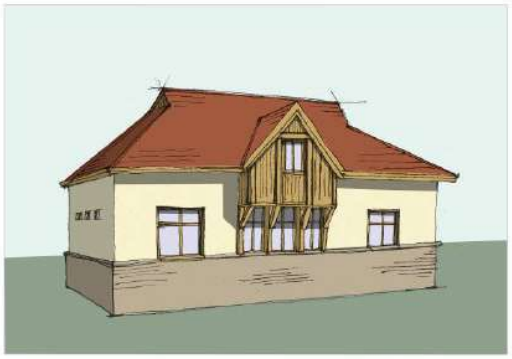

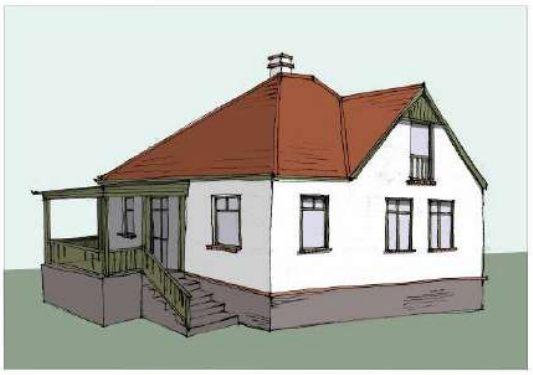

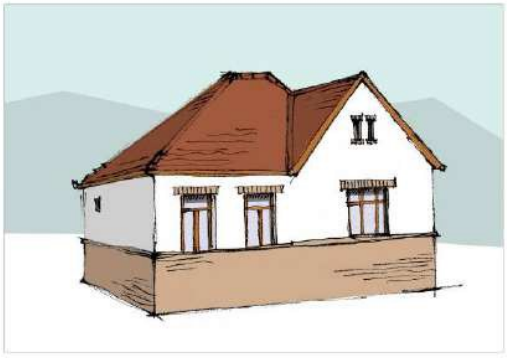

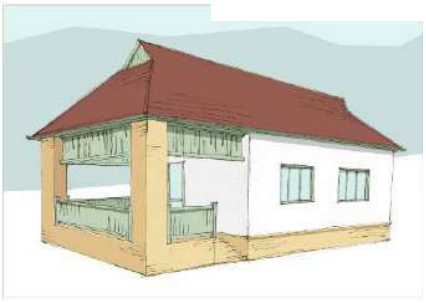

TORNÁCOK, ERESZEK

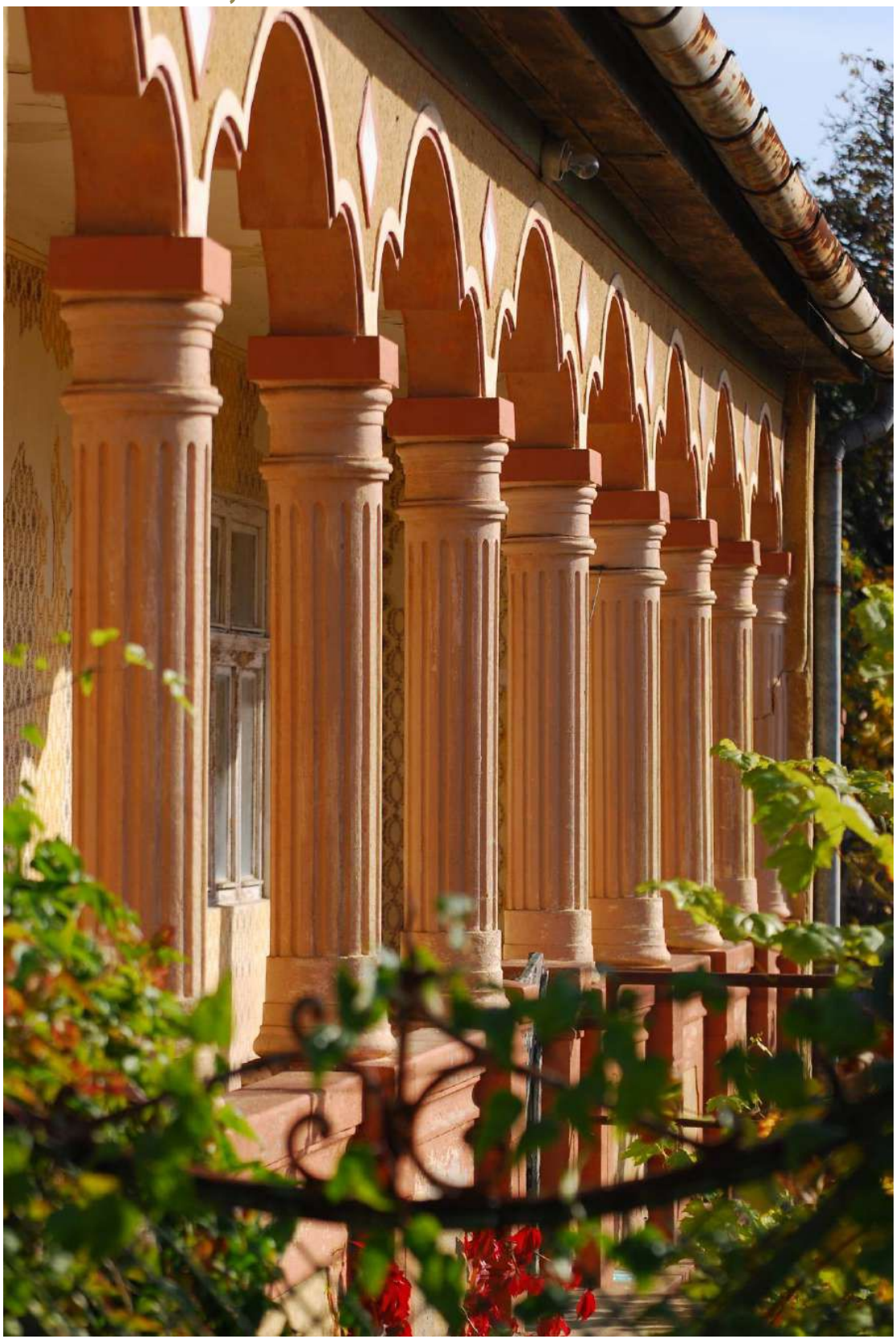

AJTÓK, ABLAKOK

KERÍTÉS, KAPU

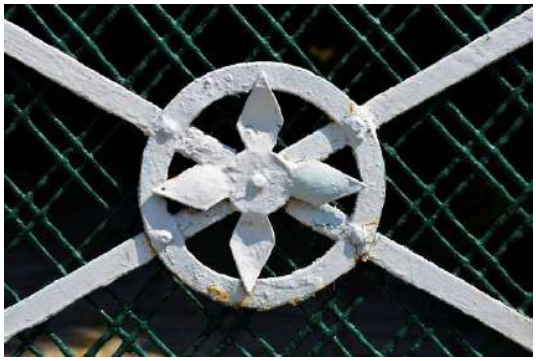

1892

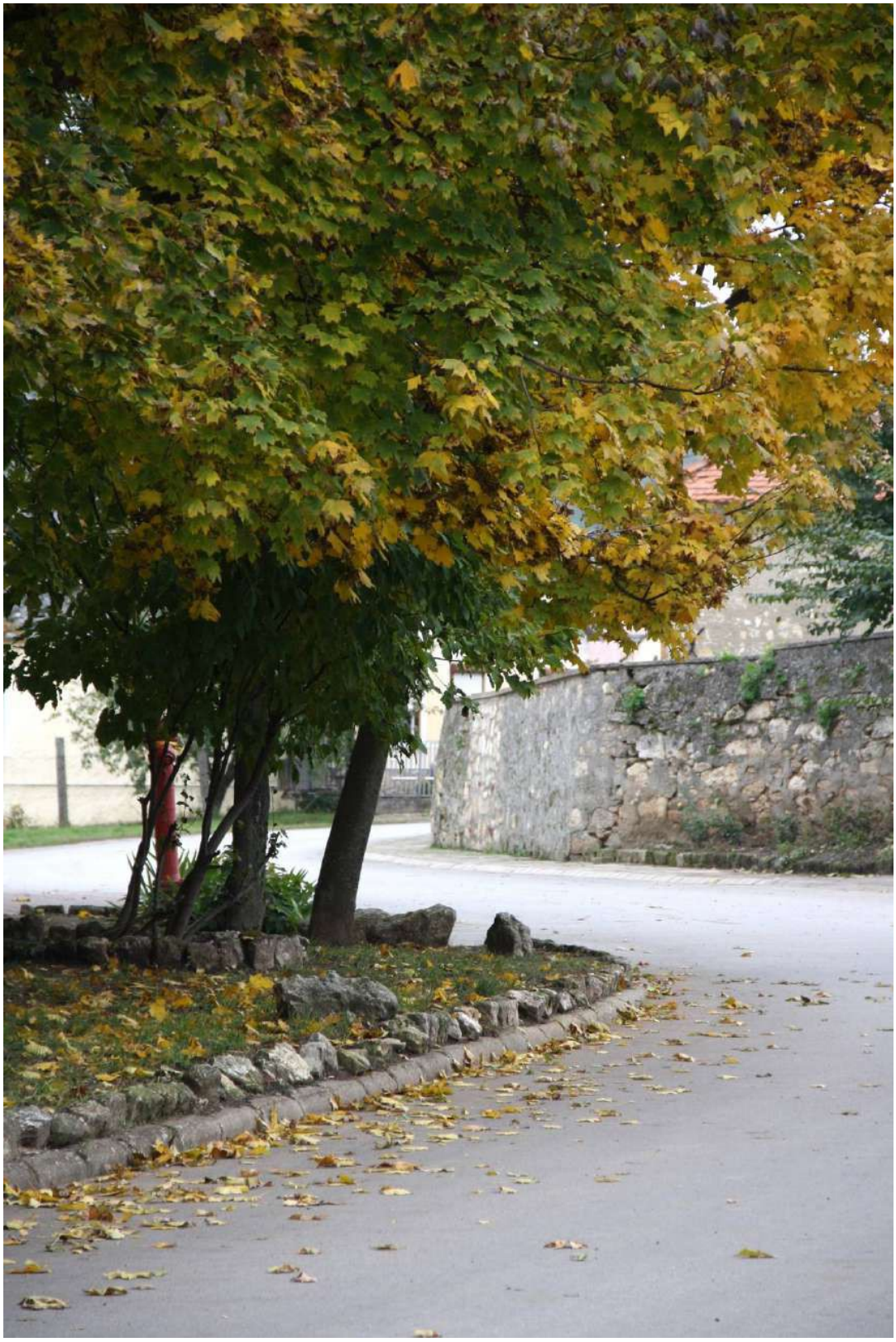

ZÖLDTERÜLETEK

KERTEK

A rendben tartott kertek a falu ékei lehetnek, főleg, ha a gazda gondossága az előkertben is megmutatkozik. Több szép kertet és kertrészletet is találhatunk. A gondozott kertek egy ápolt, élettel teli faluképet adnak, mert a kert az élet tere és a hagyományos falusi porta része. Nincs parasztház kert nélkül.

Az előkertben a szín gazdag, a hagyományos növények megjelenése a kívánatos, míg a hátsó kertben a nyírt gyep és az idős fák gondozása ajánlott. Ha van tornáca a háznak, és a tulajdonos nem sajnálja eltakarni a faragásokat, akkor ajánljuk futó növények, különösen szőlő ültetését a tornác lábához.

NÖVÉNYEK

Növények a kert csodái. Színesek, illatosak és szinte egész évben megörvendeztetik a kert tulajdonosait. A növények hálásak, meghálálják a törődést, a gondoskodást, és cserébe ellátnak minket szemet gyönyörködtető látvánnyal, ínycsiklandó terméssel.

A településen járva látszik, milyen növények érzik jól magukat, és mik jellemzők a falu egészére. Monok esetében számos jó növénnyel találkozhatunk, amik további telepítésekkel üdeséget adhatnak az utcáknak.

Egy virág bájos, két virág kedves, sok virág döbbenetes hatást tud elérni, ezért javaslatunkban a közterekre vonatkozóan tömeges ültetést ajánlunk. Ezt legkönnyebb évelőkkel vagy magról vetett virágokkal elérni.

Ajánlott virágok:

- ligetszépe / Oenothera biennis, Oenothera speciosa 'Siskiyou'
- nehézszagú gólyaorr / *Geranium macrorhizum 'Czakor'*
- menyecskeszem / *Coreposis laciniata, C. tinctoria*
- borzas kúpvirág / *Rudbeckia hirta* 'Glória, 'Napfény'
- tollborzfű / *Pennisetum alopecuroides 'Little Bunny'*
- díszgyertya / *Gauralind heimeri* 'Gambit Whtie', 'Siskiyou Pink'

269/2007. (X. 18.) Korm. rendelet a NATURA 2000 gyepterületek fenntartásának földhasználati szabályairól :

1. Fásszárú inváziós és termőhely-idegen növényfajok:

Magyar név	Tudományos név
akác	Robinia pseudo-acacia
amerikai kőris	Fraxinus americana
bálványfa	Ailanthus altissima
keskenylevelű ezüstfa	Elaeagnus angustifolia
fekete fenyő	Pinus nigra
erdei fenyő	Pinus silvestris
gyalogakác	Amorpha fruticosa
kései meggy	Prunus serotina
zöld juhar	Acer negundo

2. Lágyszárú inváziós növényfajok:

Magyar név	Tudományos név
alkörmös	Phytolacca americana
japánkeserűfű fajok	Fallopia spp.
kanadai aranyvessző	Solidago canadensis
magas aranyvessző	Solidago gigantea
parlagfű	Ambrosia artemisifolia
selyemkóró	Asclepias syriaca
süntök	Echinocystis lobata

A fák az utca és a település ruhái. Ha felülről ránézünk egy falura, meglepően sok zöld felületet, és ezen belül sok lombot látunk. A hagyományos faluképhez hozzátartoznak az idős lombos fák, és a gyümölcsfák. Utóbbiak nem egyszer a településen régóta jelenlévő, hagyományos fajták.

Egy idős fa értéke abban rejlik, hogy 100 év alatt számtalan hatás érte, számtalan sérülés érte, mégis áll, terem, árnyékot ad és ha kell mesél is nekünk. Minden meglévő, idős fát meg kell becsülni a faluban.

Monok központjában, ha fásításra kerül sor a következő fajokat ajánljuk ültetésre:

- kislevelű hárs / *Tilia cordata, T. cordata* 'Debrecen'
- hegyi juhar / *Acer psueoplatanus*
- vénic szil / *Ulmus laevis*
- közönséges dió / *Juglans regia*
- *berkenye fajták / Sorbus sp. - attól függően, hogy mekkora élettere biztosított*

A belterületen kívül eső zöldfelületeken is szükség van a fákra, akár egyedül akár ligetben állva. Értékként tartjuk számon a réteken, legelőkön, kaszálókon és szőlősorok közt álló hagyásfákat, mert árnyékot és élőhelyet jelentenek a határban. A leggyakoribb hagyásfa fajok:

- egybibés galagonya / *Crataegus monogyna*
- vadkörte / *Pyrus pyraster*
- mezei juhar / *Acer campestre*
- vénic szil / *Ulmus laevis*
- helyi körte fajok / *Pyrus sp. (szőlőültetvények esetén)*
- berkenyék / Sorbus domestica, S. torminalis
- kislevelű hárs / Tilia cordata

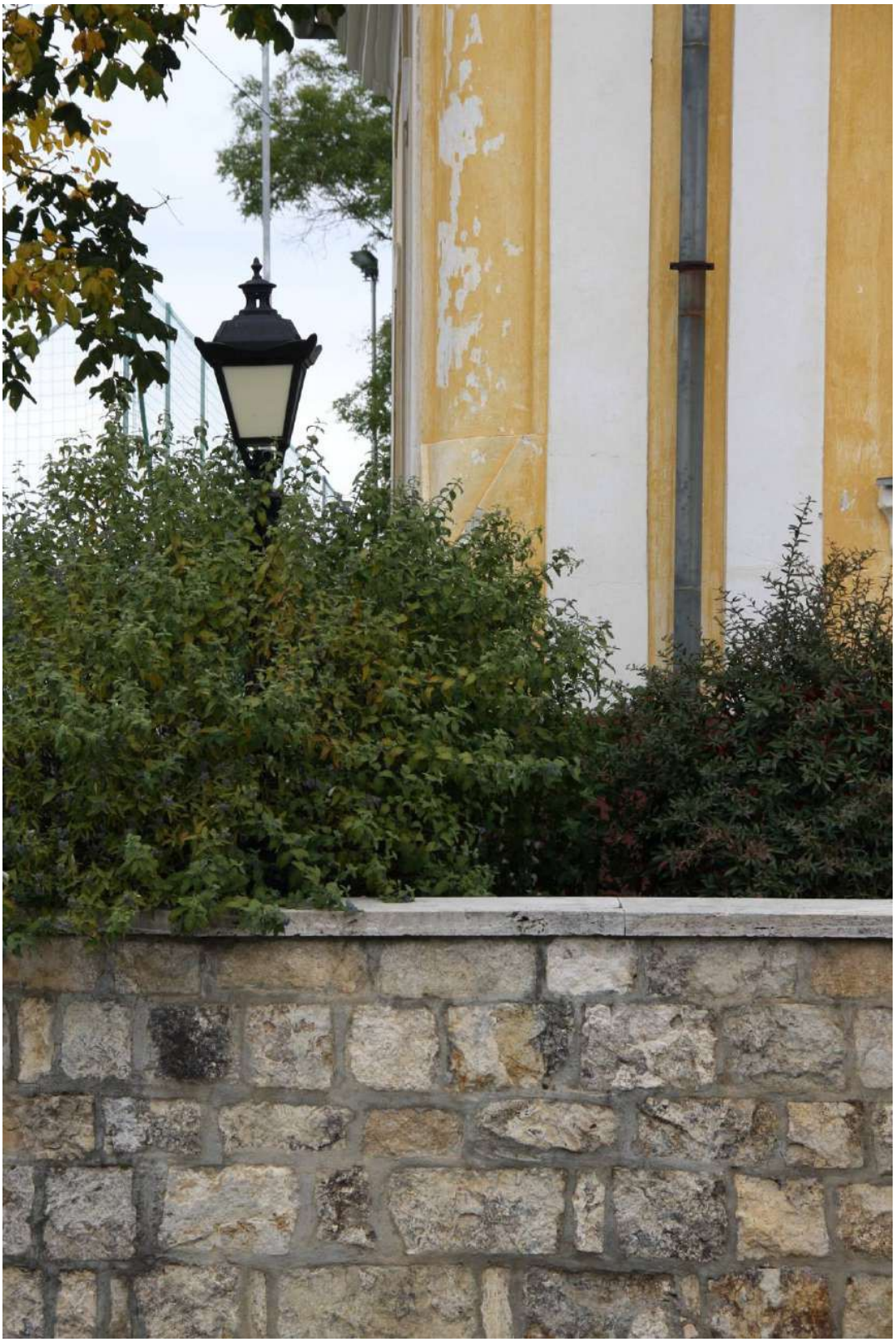

Utcák

Egy település megjelenése nem függetleníthető az épületektől, de még meghatározóbbak az utcák, terek, parkok és közkertek, melyek a falu közösségi felületei. Akkor tűnik egészségesnek egy utcakép, ha rendezett. Ennek eszköze az árok rendbetétele (legyen szó akár gyepes, akár betonozott árokról), a nyírt gyepfelületek, az ápolt fák, fasorok, a virágokkal díszített közterek és az egységes utcabútor használat. Különösen fontosak a növények egy olyan utca esetében, ahol komoly forgalom jelent terhelést, és zajt a mindennapokban. Ennek ellensúlyozására virágosak előkertek és fásított köztereket javasolt kialakítani.

Egy látványt harmonikusnak érzünk, ha könnyen átlátható, ezért az utcákon a különböző felületeket érdemes határozott vonalak mentén elválasztani, például az útnak szegélyt adni, a gyepet a saját felületén belül tartani, sövénnyel segíteni az autósokat, gyalogosokat az úttestérzékelésében, illetve az utcai árkot tisztán tartani.
Vonalas elemként érzékeljük a fasorokat is, mely esztétikai élményt és árnyékot is ad. Ahol lehetőség van utcafásítást elindítani, ott ajánlott egy-egy utcának arcot adni gyümölcsfák, díszfák ültetésével, egységes koncepció mentén. Ügyelni kell azonban a közművektől és a burkolt felületektől való távolságra, mert a fák gyökere megsérülhet és kárt is okozhat egyszerre. Légvezeték alá kis növésű vagy gömb koronájú fát ajánlott ültetni.
Hosszútávon az utcaképet zavaró, kusza légkábeleket földkábelre javasolt cserélni, melynek első lépése lehet, hogy az ingatlanok bekötése már felszín alatt történik. Számos ízléses kandelábert láthatunk a településen, ezek jó állapotban való megőrzése fontos, valamint hosszútávon az ANPI által ajánlott meleg fényű, lefelé világító, ernyős fényforrásra való átalakítása javasolt az élővilág védelmében.

Gyepes, betonozott és köves árkot is találunk a településen, mint lineáris elem szembeötlő része az utcának. Ökológiai szempontból a gyepes árkok ajánlottak, mert lehetővé teszik a víz közvetlen a talajba jutását, helyben tartását.
Az utak mentén elhelyezett berendezések, például információs táblák, hulladékgyűjtők, utcabútorok megjelenésükben illeszkedjenek egymáshoz, a település általános arculatához. A központban elkészült fejlesztés ezt az elvet követi, és ezzel egy minőséget hozott a település közterületeinek életébe. A buszmegálló kialakítás szintén illeszkedjen az utcaképbe, az egyéb környezet architektúra elemekhez és növényekhez. A nem használt, esetleg romos megjelenésű közterületi elemeket javasolt elbontani, helyüket rendezni.
A település utcáira általánosan elmondható, hogy rendezettek, legalább egyoldali árokkal rendelkeznek, és valamilyen fásítás jellemzi őket. A Kossuth utca első szakaszán a fenyők és gyümölcsfák uralkodnak, később kopár, rézsűs és sík szakaszba vált át. A Móricz Zsigmond utca Monok szép utcája, széles zöldfelület és fásítás jellemzi, melyből kiemelkedik egy szép berkenye példány. A faj megjelenése mindenhol érték. A József Attila utcán vegyes faállomány látható, jellemezően hárs, fenyő, gyümölcsfa látható. A Golop felé vezető út mentén a hegyi juhar kettős fasor szép, különleges, és kiemelkedő jelentőségű.

KÖZTEREK

A település ritmusát adják a finoman formált terek, teresedések, utcák találkozásánál kialakult zöldfelületek, melyek sűrűsége a falu élhetőségének is indikátora.

A Kossuth utca mentén található (123-as számmal szemben) közösségi felület, kis köztér, melyen egy kút és néhány pad áll. A közösségi tér funkció megjelenése fontos az itt lakók szempontjából, ezért hosszútávon a terület fejlesztése és használata javasolt.

A település szívében található sétány és az azt követő zöldfelületek tájépítészeti terv alapján készültek, használható és igényes központ alakult ki. A településen átfolyó patak a kiépített központhoz képest gondozatlan. A központ burkolata felvezeti a látogatót a domb tetején álló Sarlós Boldogasszony templomhoz. A sétányt padok, kandeláberek és hulladékgyűjtők követik.

A Kossuth szobor környezete és a mögötte álló fenyőfa liget különleges és egyedi eleme a településnek, melyet az is lát, aki csak áthalad Monokon. A szobor és a hátteréül szolgáló zöldfelület méltó emléket állít a helyi születésű Kossuth Lajosnak. A burkolat, a padok és az alacsony cserje, illetve évelő kiültetés szinte városi minőségű teret hoz létre, amely alkalmas egy megemlékezés és egy személyes találkozó lebonyolítására is.

Méretéből és eszmei értékéből adódóan is az egyik legfontosabb épület a településen a templom, ezért mindkettő megérdemel egy olyan előteret, ami tükrözi a státuszát, hívogató és a minőséget hordozza. Ezt az előteret a Sarlós Boldogasszony templom megkapta a sétány kialakításával. Központi, kiemelt helyzete miatt, aki áthalad Monokon, biztosan találkozik a templommal egyik vagy másik oldalról. Egy település életében meghatározó, ha stabil hívői közössége és működő temploma van. Az épület környezetének is ezt kell sugallania. A Rákóczi - Dózsa György utcák közt a patakhoz közel régi itató található, mely a múlt századi élet fontos része lehetett, és állít emléket a faluban zajló életnek, állattartásnak.

A burkolt közterek, esetleg egy-egy műalkotás körüli burkolt kis terek, és egyéb gyalogos terek esetében is fontos, hogy a burkolat illeszkedjen a környező településképbe. A terméskő használata helyett lassan hagyományosnak nevezhető szürke térburkolat mellett, bátran alkalmazzunk antracit színt, vagy esetleg melegebb színárnyalatokat, például homokszínt, mellyel kellemesebb, meghittebb hangulatú tereket teremthetünk. Azonban, ha mód van rá, részesítsük előnyben a helyi anyagú termésköveket. Kerüljük az egybefüggő nagy burkolt felületeket, fákkal, cserjefoltokkal, virágágyásokkal, esetleg gyepfelületekkel tegyük változatossá és kellemesebb mikroklímájúvá a területet.

A terekre kihelyezett környezet architektúra elemek, berendezések illeszkedjenek egymáshoz és a település többi részén található utcabútorokhoz. A pihenő padokat árnyékos, félárnyékos helyre tegyük, a legkellemesebb a laza (áttört fényhatást eredményező) lombkoronájú fák alatt pihenni, de alkalmazhatunk stabil szerkezettel megépített köztéri árnyékolókat is, például virágos növénynyel befuttatott pergolát.

Emlékművek jelzik a település hajlandóságát az emlékezetre és nyitottságát a múlt felé. Monok három, a főút mentén található emlékműve is arról tanúskodik, hogy a falu tiszteli a múlt hőseit, és a jelen részévé teszi azáltal, hogy a köztereken felújított vagy új emlékműveket állít.

Az egyik leginkább használt közösségi zöldfelületnek a játszóterek minősülnek. Fontos, hogy a lakóterületektől gyalogosan megközelíthető távolságban legyen olyan – mind anyag-használatában, mind formavilágában – minőségi játszótér, ahol nemcsak a gyermekek, de a rájuk felügyelő szülők, nagyszülők is kellemes pihenő környezetben lehetnek. A játszóterek esetében is ügyeljünk a napos és árnyékos területek létrehozására, itt is alkalmazhatunk magas esztétikai értékű virágzó díszfákat, cserjéket is.

A településkapu az, amivel az érkező először találkozik a távoli falukép után, ezért meghatározó eleme az első benyomásnak, mi várja a látogatót a falu szélén. A virágos ágyás az egyik legalkalmasabb eszköze az üdvözlésnek, és színfoltja a falu zöldfelületeinek. A régi települések egy vagy egy pár szép, nagyra növő, karakteres fával jelezték a lakott terület kezdetét mindkét oldalon. Ezt a gesztust a 21. században is megőrzésre érdemesnek tartjuk, ezért javasolt kép szép, településkaput jelző példány ültetése. Javasolt fajok a növények fejezetben találhatók.

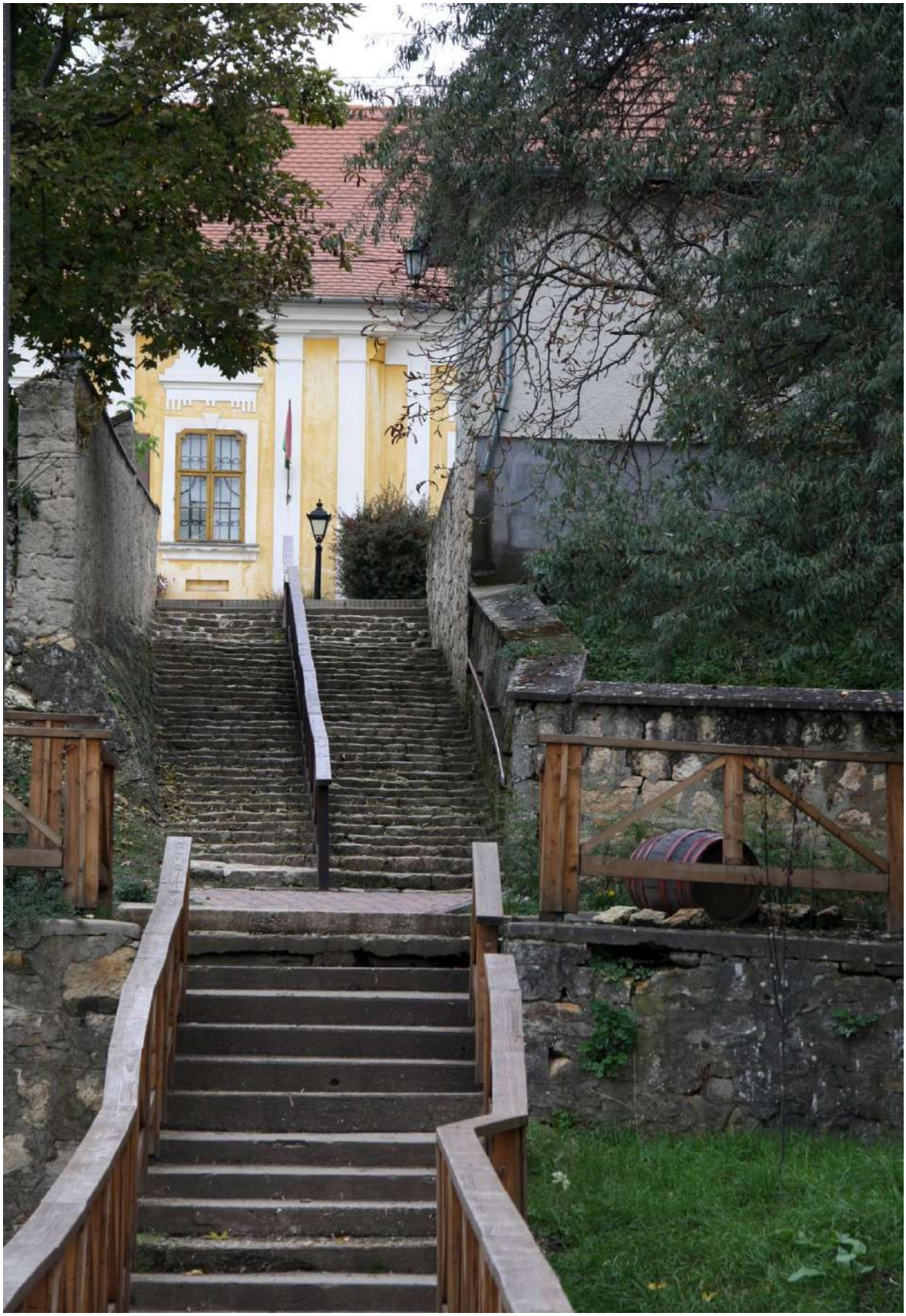

A buszmegállók olyan pontok egy településen, melyet az is lát, aki itt lakik, és az is, aki csak átutazik. Éppen ezért a buszmegálló elsődleges elem a település megítélésében, kialakítása tehát igényes kell legyen, illeszkedjen a településképbe, időtálló anyagokból épüljön meg, és nem mellesleg alkalmas kell legyen a várakozásra, fontos, hogy eső- és szél ellen védjen. A jelenleg látható buszmegállók megfelelnek a fenti javaslatoknak, amivel azt üzenik, hogy a település igényes, és ismeri saját értékeit, anyagait.
A település zöldfelületi rendszere mindig fejleszthető, akár az utcák zöldfelületét, akár a terek hálózatát nézzük. A fejlesztés egyik eleme lehet a Rózsa utca és az Úttörő utca találkozásánál elbontott épület helye.

Javaslat a fényszennyezés elkerülésére *(LONNE ajánlásokat alapján)*
- El kell kerülni a hideg fehér fényű világítást, amely 500 nanométernél rövidebb hullámhosszúságú fényt tartalmaz, ennek megfelelően 3000K alatti érték javasolt a kültéri világítás színhőmérsékletére.
- A világítótestek ernyőzése olyan legyen, hogy a fényt oda irányítsa, ahol arra szükség van, megfelelő ernyőzés esetén a kibocsátott fényt nem látjuk közvetlenül, nem jut a gyalogosok, járművezetők szemébe, az épületek ablakai felé, vagy az égbolt irányába. A fényeknek – még a díszvilágítás esetén is – lefelé kell irányulniuk, a talajszintbe épített fényvetőket, melyek felfelé sugároznak, el kell kerülni.

- Az utcákat egyenletesen, és alacsony intenzitással világítsuk meg, vidéki utakon a 0,3 cd/m² fénysűrűség elegendő, amely kb. 4 lux megvilágítással elérhető. Ez az EU útvilágítási szabványoknak (EN13201) megfelelő legalacsonyabb útosztály.
- Igazítsák a kültéri világítást a tényleges használat idejéhez. Este tíz óra, vagy éjfél után jóval kevesebb fényre van szükség, ennek megfelelően az közvilágítás fénye akár 50-80%-kal is csökkenthető. A nem közcélú világítást teljesen ki kell kapcsolni, ha nincs arra közvetlen szükség.
(A LONNE ajánlások teljes szövege a Magyar Elektrotechnikai Egyesület Világítástechnikai Társaságának honlapján olvasható.)

7/ JÓ PÉLDÁK

MÉRETEK, ARÁNYOK

KÚRIA JELLEGŰ ÉPÜLETEK

HOSSZÚHÁZAS BEÉPÍTÉS

GAZDASÁGI ÉPÜLETEK

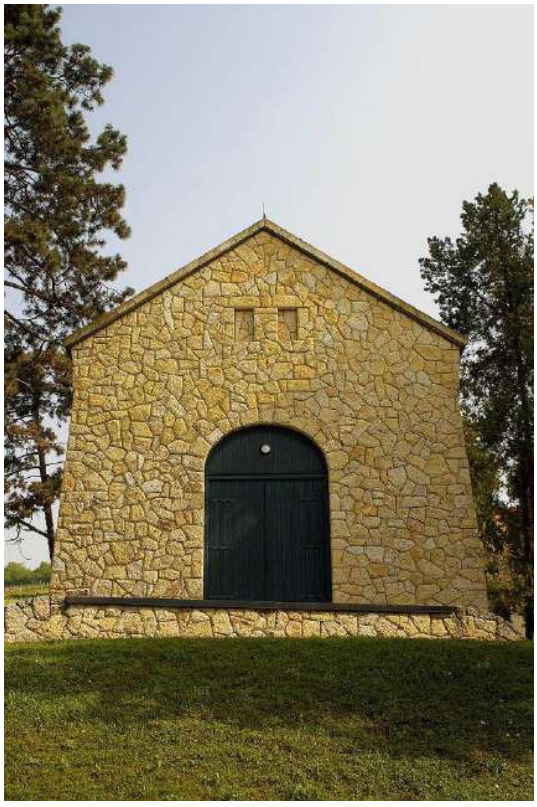

NYÍLÁSOK

KERÍTÉSEK, KAPUK

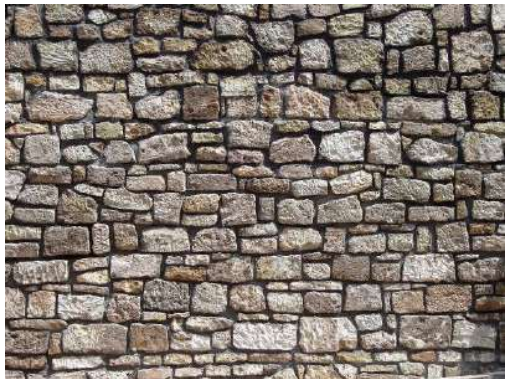

RÉSZLETEK

KÖZTERÜLETEK

Készült Monok Község Önkormányzata megbízásából

Polgármester:

Bártfay Emese

http://www.monok.hu/

Készítették:

Salamin Ferenc, Harmath-Gyetvay Enikő

Munkatárs:

Csehák Fanni

Szövegek:

Erhardt Gábor, Salamin Ferenc, Szárazné Tóth Katalin, Szűcs Gábor

Fotók:

Bakos Zoltán, Darabos György, Harmath-Gyetvay Enikő, Salamin Ferenc,

Szűcs Gábor

Rajzok:

Boór Bernadett, Csehák Fanni, Füsi Zsófia, Mohás András

Monok, 2017. december